

С. А. Теліженко

МАТЕРІАЛИ З ДОСЛІДЖЕНЬ О. Г. ШАПОШНИКОВОЇ ТА Д. Я. ТЕЛЕГІНА У СТАРОБІЛЬСЬКОМУ РАЙОНІ ЛУГАНЩИНИ

В публікації проаналізовано маловідомі матеріали, виявлені в результаті проведення археологічних досліджень під керівництвом О. Г. Шапошникової та Д. Я. Телегіна на Луганщині у 1980 та 1985 рр.

Ключові слова: О. Г. Шапошникова, Д. Я. Телегін, поселення, р. Айдар, р. Біла, неоліт, епоха бронзи, середньовіччя.

Вступ. У 2016 р. під час інвентаризації та перевезення археологічних фондів з тимчасового сховища на Феофанії (вул. Метрологічна) до теперішнього фондосховища Інституту археології НАН України, було відібрано матеріали з розкопок і розвідок 1980 та 1985 рр. на території Старобільського і Новоайдарського районів Луганської області, якими керували О. Г. Шапошникова та Д. Я. Телегін. Нижче наводиться аналіз артефактів, отриманих в результаті цих досліджень. На жаль, польова документація та звіт за 1980 р. досліджень відсутні. Найвний лише шифр на артефактах, який дає можливість скласти уявлення про місце знаходження та глибину залягання знахідок. Зважаючи на те, що археологічні матеріали представляють певний науковий інтерес, було прийняте рішення про їх введення до наукового обігу.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПАМ'ЯТОК ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МАТЕРІАЛІВ

Дослідження у 1980 році проводилися на двох пам'ятках, що розташовуються неподалік одна від одної — на поселеннях Айдар-Біла та Підгорівка (рис. 1: 1).

Айдар-Біла. Оскільки план місцезнаходження відсутній (він також відсутній і у звіті за 1986 р.), локалізувати поселення на мапі не вда-

лося. Тим не менш, можна припускати, що багатошарове поселення Айдар-Біла розташовується у східній частині с. Підгорівка Старобільського району Луганської області, на низькій надзаплавній терасі правого берега р. Біла (права притока р. Айдар) у 110 м на захід-північний захід від її впадіння до р. Айдар (рис. 1: 1). В місці розташування поселення заплава обох річок сягає ширини 2,23 км. У 1986 році було проведено дослідження дещо північніше на пам'ятці, яка отримала назву Гирло Білої (Телегін, Нужний, Чабай 1986; інформацію наведено нижче). Власне ця назва є більш поширеною у науковій літературі (Телегін, Титова 1998, с. 134, рис. 27: 1).

Поселення багатошарове, про що можна зробити висновок завдяки культурній приналежності артефактів.

2-й шар. Глибина залягання шару 0,5 м. З ним пов'язані лише 4 знахідки. Керамічний комплекс представлений фрагментом стінки сіро-коричневої ліпної посудини епохи бронзи та ще одним фрагментом стінки сіроглиняної посудини, орнаментованої відступаючими відтисками 3—4-зубого штампю. Остання посудина має досить численні аналогії в керамічних комплексах пізнього неоліту (рис. 1: 2). Кременевий комплекс представлений проксимальною та дистальною частинами пластин з паралельною та підперехресною огранкою дорсальної поверхні.

3-й шар. Комплекс знахідок складається з 6 артефактів, серед яких 3 вторинних відщепів (сірий кремень), поперечний скол з максимально спрацьованого нуклеусу з фасетками від відщепів, проксимальна частина пластинки з нерегулярною притуплюючою дорсальною ретушю по краю (рис. 1: 3) та проколка, яку виготовлено на різцевому сколі (рис. 1: 4).

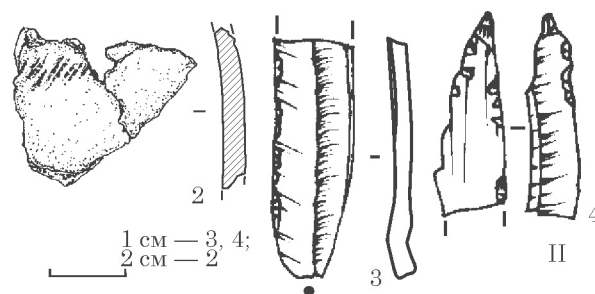


Рис. 1. Айдар-Біла: I — план розташування вузла багатопоселення поблизу с. Підгорівка (1 — приблизне місце поселення Айдар-Біла / Гирло Білої; 2 — місце розкопу В. М. Гладиліна 1963 р. і Ю. Г. Гуріна 1985 р.); II — знахідки (2 — шар 2; 3, 4 — шар 3)

4-й шар. З даним шаром пов'язується максимальна кількість артефактів: 10 одиниць, серед яких 6 вторинних відщепів (сірий, темно-сірий та плямистий кремій), різцевий скол, дистальна частина пластини та вторинний відщеп з нерегулярною дорсальною ретушю по краю. Кременева сировина сірого, темно-сірого кольорів з білими плямами.

З огляду на розподіл знахідок по вертикалі, можна припускати, що в історії поселення існує як мінімум три епізоди заселення, два з яких, зважаючи на характеристику знахідок, відбулися у неолітичну епоху та один в добу пізньої бронзи.

Підгорівка. Багатопоселення Підгорівка розташовується на надзаплавній терасі правого берега р. Айдар, у місці, де корінний берег відступає на захід, утворюючи таким чином досить широку заплаву, на якій помітні западини пересохлих озер-стариць. У 200 м на північний схід від поселення до русла р. Айдар впадає його ліва притока р. Біла. Загалом, в межах вказаної заплави виявлено близько 10 різночасових поселень, 5 з яких відомі за дослідженнями С. О. Локтошева у 1939 р. (Локтошев 1939). У 1963 р. Підгорівське поселення досліджував В. М. Гладилін, проте жодного звіту або публікацій за результатами його досліджень не з'явилося, на що слушно вказав Ю. Г. Гурін (Гурін 1998). Відомо лише, що експедиція В. М. Гладиліна зробила зачистку берегової лінії р. Айдар, де і було виявлено матеріали епохи неоліту (Красильников, Гурін 1984). Окремі знахідки, виявлені експедицією під керівництвом В. М. Гладиліна фігурують у монографії В. М. Даниленка в якості прикладу матеріальної культури виділеної ним Приазовської культури (Даниленко 1969, с. 14, рис. 1: 1, 4—13, 15, 17). За



інформацією К. І. Красильникова у 1980 р. експедиція ІА АН УРСР під керівництвом О. Г. Шапошнікової заклала на Підгорівському поселенні розкоп площею 15 м² (Красильников, Гурін 1984). Результати цих досліджень документально не підтверджено (відсутній звіт та польова документація). Натомість, Ю. Г. Гурін відзначив, що у 1980 р. експедиція під керівництвом О. Г. Шапошнікової проводила дослідження Старобільського поселення, а також розвідки в районі с. Новоселівка — про Підгорівку жодної згадки (Гурін 1998, с. 10). Пізніше, пам'ятку досліджувала експедиція під загальним керівництвом К. І. Красильникова та Ю. Г. Гуріна (Гурін 1998).

Загальну кількість знахідок, виявлених в результаті досліджень у 1980 р. встановити неможливо, на сьогоднішній день зберіглося лише 295 одиниць. Судячи з шифру, нанесеного практично на всі знахідки, дослідження велось за умовними горизонтами, потужність яких сягала від 0,1 до 0,2 м, а глибина розкопу сягала 1,5 м. Розподіл знахідок за умовними горизонтами наведено в таблиці.

Характеристика матеріалів. Умовний горизонт 0,2/0,3 м. Артефакти представлено фрагментами стінок ліпного посуду епохи бронзи в формувальній масі яких містяться домішки піску. Кременевий комплекс складається з первинного відщепу, уламку та проксимальної частини пластини з паралельною огранкою дорсальної поверхні.

Умовний горизонт 0,4/0,5 м. Керамічний комплекс невиразний та різночасовий — він містить фрагменти стінок епохи неоліту та доби бронзи. Кременевий комплекс складається здебільшого з відходів процесу розщеплення: уламків жовна, відщепів, медіальних та прокси-

мальної частини пластин. Основну увагу привертає підпризматичний двоплощадковий, нуклеус з негативами від пластинок та відщепів (рис. 2: 1). Виробів з вторинною обробкою налічується 4 одиниці: медіальна частина пластини з субпаралельною дорсальною ретушшю по краю (рис. 2: 2) та медіальні частини пластин з ретушшю утилізації по краях. В одному екземплярі виявлено фрагмент мінералу червонуватого кольору.

Умовний горизонт 0,7/0,8 м. Керамічний комплекс складається з фрагментів стінок різночасового посуду. Неолітичний посуд орнаментований відступаючими наскрізними отворами та відбитками зубчастого штампця. Ймовірно за все, з епохою енеоліту слід пов'язувати фрагмент шийки ліпного горщика із заглаженими сторонами.

Розподіл знахідок по умовним горизонтам

Умовні горизонти, м	Кількість знахідок
0,2/0,3	3
0,4/0,5	27
0,7/0,8	26
0,8/0,9	15
0,9/1,0	37
1,0/1,1	31
1,1/1,2	24
1,2/1,3	39
1,3/1,4	40
1,4/1,5	28
Без шифру	3
Разом	295

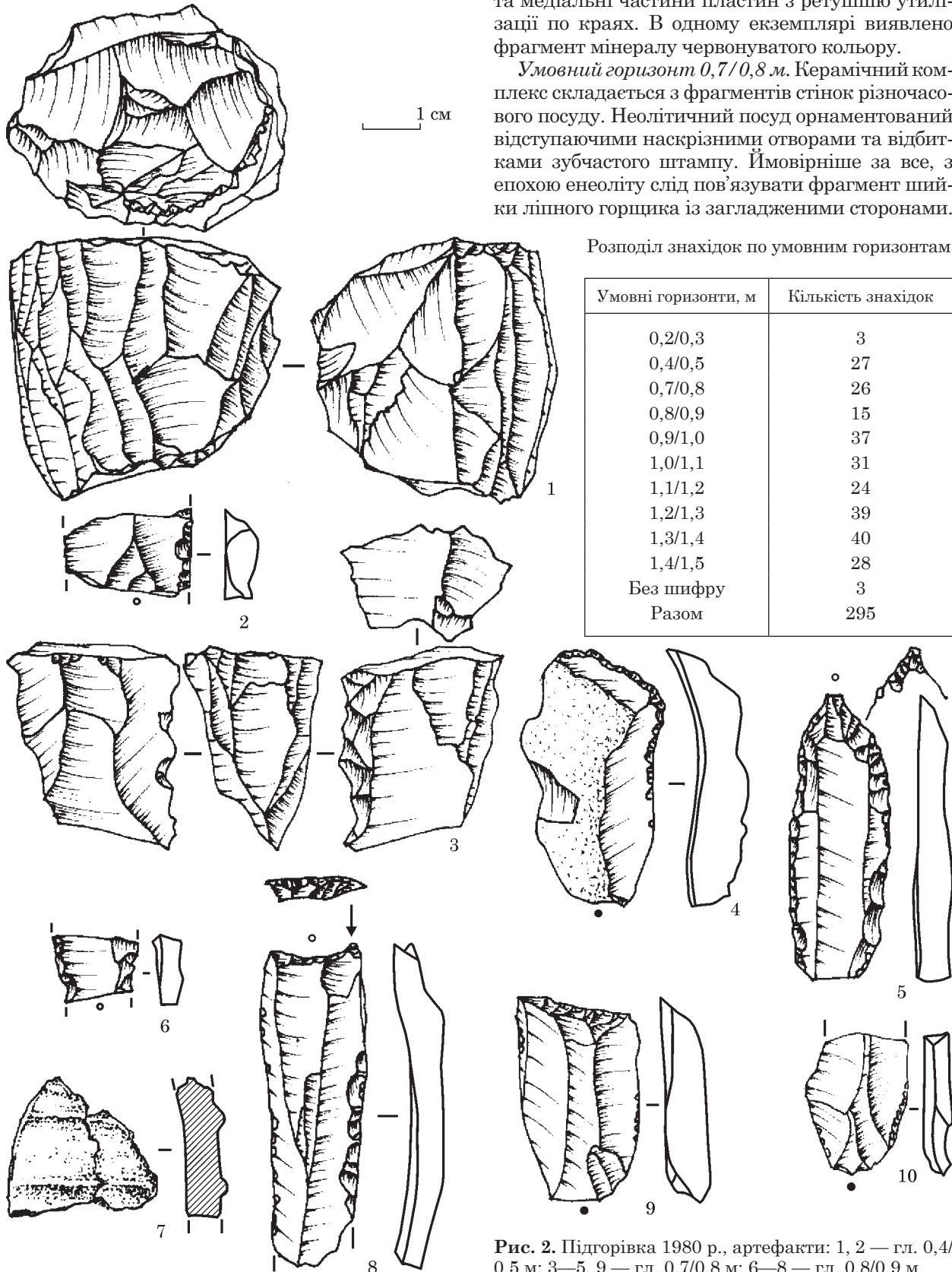


Рис. 2. Підгорівка 1980 р., артефакти: 1, 2 — гл. 0,4/0,5 м; 3—5, 9 — гл. 0,7/0,8 м; 6—8 — гл. 0,8/0,9 м

Діагностичними виявилися фрагменти стінки ліпної посудини, декорованої горизонтальними наліпними пружками (рис. 2: 7). Цю посудину, скоріше за все, слід співвідносити з катакомбною культурою епохи середньої бронзи.

Кременевий комплекс складається з продуктів дебітажу та виробів з вторинною обробкою. В одному екземплярі представлено відтискний підконічний одноплощадковий нуклеус кінцевої ступеню розщеплення з торцевою підправкою та негативами від пластинчастих заготовок і відщепів (рис. 2: 3). Технологію розщеплення демонструє також скол з пірнаючою кінцівкою (*plunging blade*). Продукти дебітажу доповнюються первинними і вторинними відщепами (загалом 6 од.) та частинами пластин / пластинок з паралельною огранкою дорсальної поверхні (загалом 5 од.). Вироби з вторинною обробкою представлені пластиною з ретушшю (рис. 2: 4), двома медіальними частинами пластин з дорсальною ретушшю по краях (рис. 2: 6) та проколкою на пластині з білатеральною дорсальною ретушшю (рис. 2: 5). З вентральної сторони виробу наявні сліди утилізації.

Умовний горизонт 0,8/0,9 м. З даним горизонтом пов'язується лише 13 знахідок. В кера-

мічному комплексі привертають увагу фрагмент стінки ліпної посудини репінської культури епохи пізнього енеоліту, орнаментованої відступаючими відбитками зубчастого штампу та стінка посудини епохи неоліту, яку орнаментовано косопрокресленими лініями. Кременевий комплекс складається з: нуклеоподібного уламку, фрагмента реберчастого сколу, вторинного відщепу, медіальної частини пластинки, бічного різця на виїмчастотронкованій пластині з нерегулярною субпаралельною дорсальною ретушшю (рис. 2: 8), пластини з косотронкованою дистальною кінцівкою (рис. 2: 9) та проксимальною частиною пластини з фрагментарною дорсальною ретушшю по краях (рис. 2: 10).

Умовний горизонт 0,9/1,0 м. Матеріали, виявлені у цьому горизонті, також поділяються на два комплекси — керамічний та кременевий. З огляду на характеристики керамічного комплексу, можна припускати його синхронність. Комплекс розпадається на дві морфологічні групи. З першою групою слід пов'язувати горщики з комірцевим оздобленням вінців та ретельно заглаженими сторонами. Орнаментація складається з відбитків зубчастого штампу, які утворюють зигзаги (рис. 3: 3) та відступаючих вда-

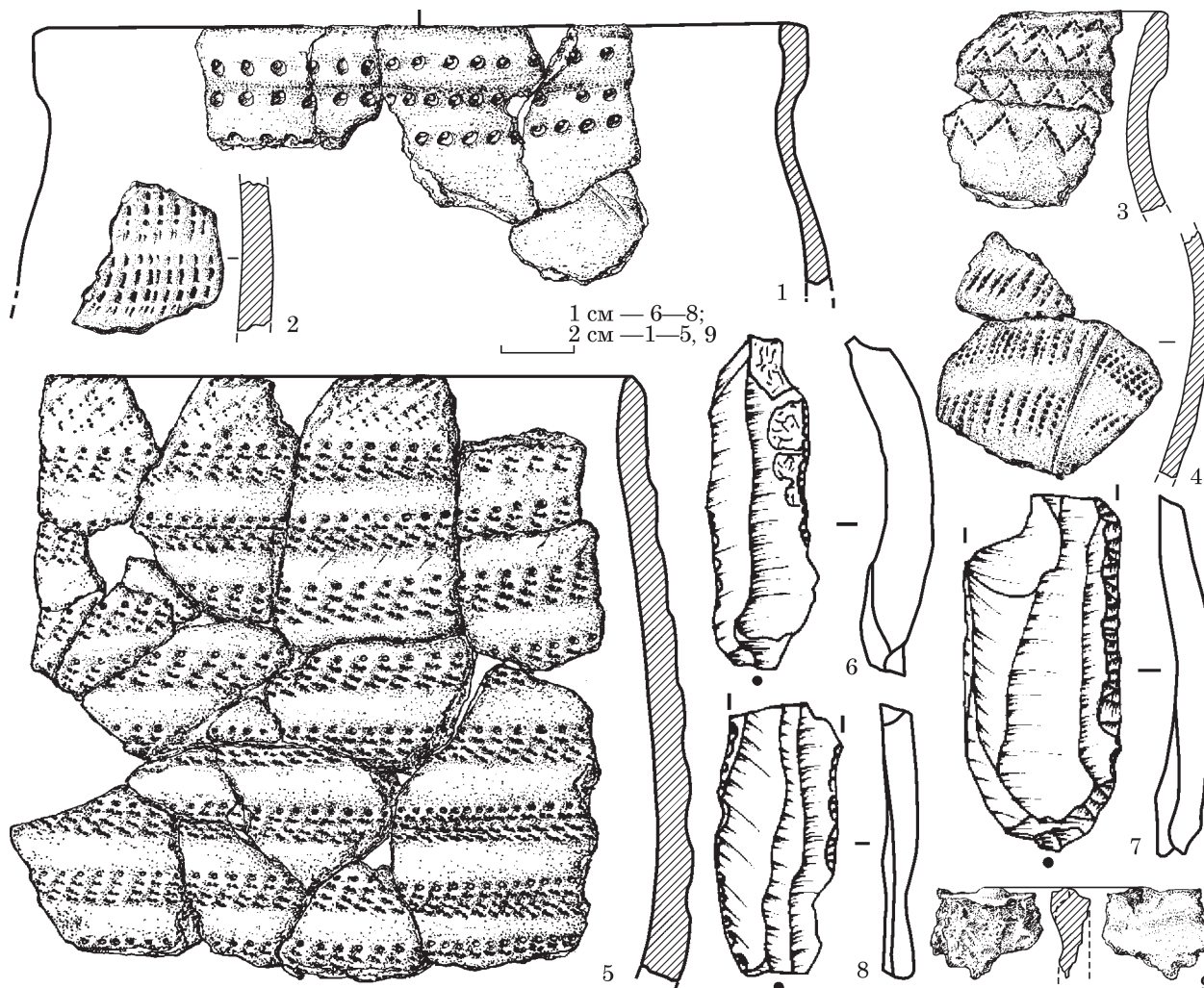


Рис. 3. Підгорівка 1980 р., артефакти: 1—8 — гл. 0,9/1,0 м; 9 — гл. 1,0/1,1 м

лень округлим у перетині штампом (рис. 3: 1). Нижче плічків орнаментация не поширюється. Вказаний посуд має аналогії в керамічних комплексах ранньоенеолітичної нижньодонської культури маріупольської культурно-історичної області. Технологічною особливістю даного посуду є додавання до керамічної маси подрібнених ступок річкових молюсків. Виявлено також фрагменти стінок ліпного посуду, виготовленого з тіста, що містить домішки подрібненої черепашки та орнаментованого відбитками так званого «крокуючого гребінця» (рис. 3: 2) та зубчастого штампу (рис. 3: 4).

До другої групи посуду належить товстостінна банка, орнаментована горизонтальними рядами, утворених відступаючими відбитками чотиризубого штампу (рис. 3: 5). Технологія виготовлення цієї посудини передбачала додавання до керамічної маси дрібної та середньої жорстви.

У керамічному комплексі також містяться дрібні фрагменти від ліпного посудини епохи раннього енеоліту (?), яку орнаментовано вертикально прокресленими лініями, простір між якими заповнено відбитками зубчастого штампу та фрагментом тулубу ліпного посудини, епохи пізнього енеоліту, орнаментованого відбитками шнурового штампу.

В кременевому комплексі, окрім продуктів дебітажу (відщепи та фрагменти пластин), виокремлюються пластини та їх частини (здебільшого проксимальні) з дорсальною ретушшю по краях (рис. 3: 6—8). Разом із керамічним комплексом, дані вироби ймовірно, становлять єдиний комплекс матеріальної культури нижньодонської культури маріупольської культурно-історичної області раннього енеоліту.

Умовний горизонт 1,0/1,1 м. Керамічний комплекс складається лише з двох діагностичних фрагментів стінок ліпного посуду. Одна з посудин, з «гофрованим» вінцем, орнаментованим по краю відбитками нігтя, характерна для епохи раннього енеоліту (рис. 3: 9). Зовнішній край посудини розшарувався і тому тип орнаменту, який там міг бути, неможливо встановити. В тісті містяться домішки піску. Ще один горщик, який представлений уламком верхньої частини тулубу (разом із шийкою), орнаментовано відступаючими відбитками зубчастого штампу (рис. 4: 1). Для виготовлення цієї посудини використовувалася керамічна маса, в яку додано подрібнену мушлю.

Кременевий комплекс традиційно складається з відходів процесу розщеплення кременевої сировини та виробів з вторинною обробкою. Технологія розщеплення демонструється конічним одноплощадковим максимально спрацьованим нуклеусом, призначеним для відтиску мікропластин (рис. 4: 2) та сколами підживлення площадки та ребра нуклеусів. В одному екземплярі представлений кременевий уламок. Доповнюється картина первинної обробки кременю наявністю первинних та вто-

ринних відщепів, пластиною і фрагментами пластин із паралельною огранкою дорсальної поверхні. Вироби з вторинною обробкою представлені кутовим різцем на зламі проксимальної частини пластини (рис. 4: 8), пластинкою з тонкою нерегулярною білатеральною ретушшю (рис. 4: 3), медіальними та проксимальними частинами пластин з ретушшю (рис. 4: 4, 6, 7), кінцевою прямолезійною скребачкою на дистальній кінцівці пластини з білатеральною дорсальною субпаралельною ретушшю і частково ретушованою вентральною стороною (рис. 4: 5) та кінцевобічною скребачкою на підовальному відщепі (рис. 4: 9).

Умовний горизонт 1,1/1,2 м. Артефакти, виявлені в даному горизонті, представлені виключно виробами з кременя. З відходами процесу розщеплення пов'язуються первинні та вторинні відщепи, реберчасті сколи, один з яких, судячи з усього, було знято з мініатюрного (спрацьованого) нуклеусу, пластини або їх фрагменти та різцевий скол. В одному екземплярі виявлений нуклеподібний уламок. Вироби з вторинною обробкою представлені проксимальними та медіальними частинами пластин з тонкою нерегулярною дорсальною ретушшю по краях (рис. 4: 10, 11) та, в одному випадку, з фрагментарною ретушшю з вентральної сторони (рис. 4: 12). Білатеральний різець-струт виготовлено на масивній пластині (рис. 4: 13). Біфасіальне знаряддя з рівною, ледь опуклою підшліфованою основою є однією з ознак ранньоенеолітичних комплексів Сходу України (рис. 4: 14). В одному екземплярі представлений відщеп з ретушшю.

Умовний горизонт 1,2/1,3 м. Процес отримання відщепів та пластин заготовок здійснювався шляхом їх відтиску з конічних нуклеусів, на що вказують поперечний скол підправки площадки (рис. 5: 1) та уламок одного з нуклеусів (рис. 5: 2). Більшість знарядь виготовлено на пластинах. Серійно представлено пластини та їх частини з косотронкованими кінцівками (рис. 5: 9—11) та пластини з дорсальною і альтернативною ретушшю по краях (рис. 5: 3—7). В одному екземплярі виявлено проколку на дистальній частині пластини з дорсальною нерегулярною ретушшю по краях (рис. 5: 8). В комплексі присутні дві скребачки — кінцева на дистальній кінцівці досить масивної пластини (рис. 5: 12) та кінцевобічна на вторинному відщепі, яку було зламано у давнину (рис. 5: 13).

Умовний горизонт 1,3/1,4 м. Комплекс артефактів, виявлених у цьому горизонті, складається з одного фрагменту белемніту без ознак обробки та виробів з кременю. Основу кременевого комплексу становлять продукти дебітажу — уламки галькової сировини, первинні та вторинні відщепи, нуклеподібний уламок, реберчасті сколи, пластини та їх частини. В одному екземплярі представлений конічний одноплощадковий косоплощадковий максималь-

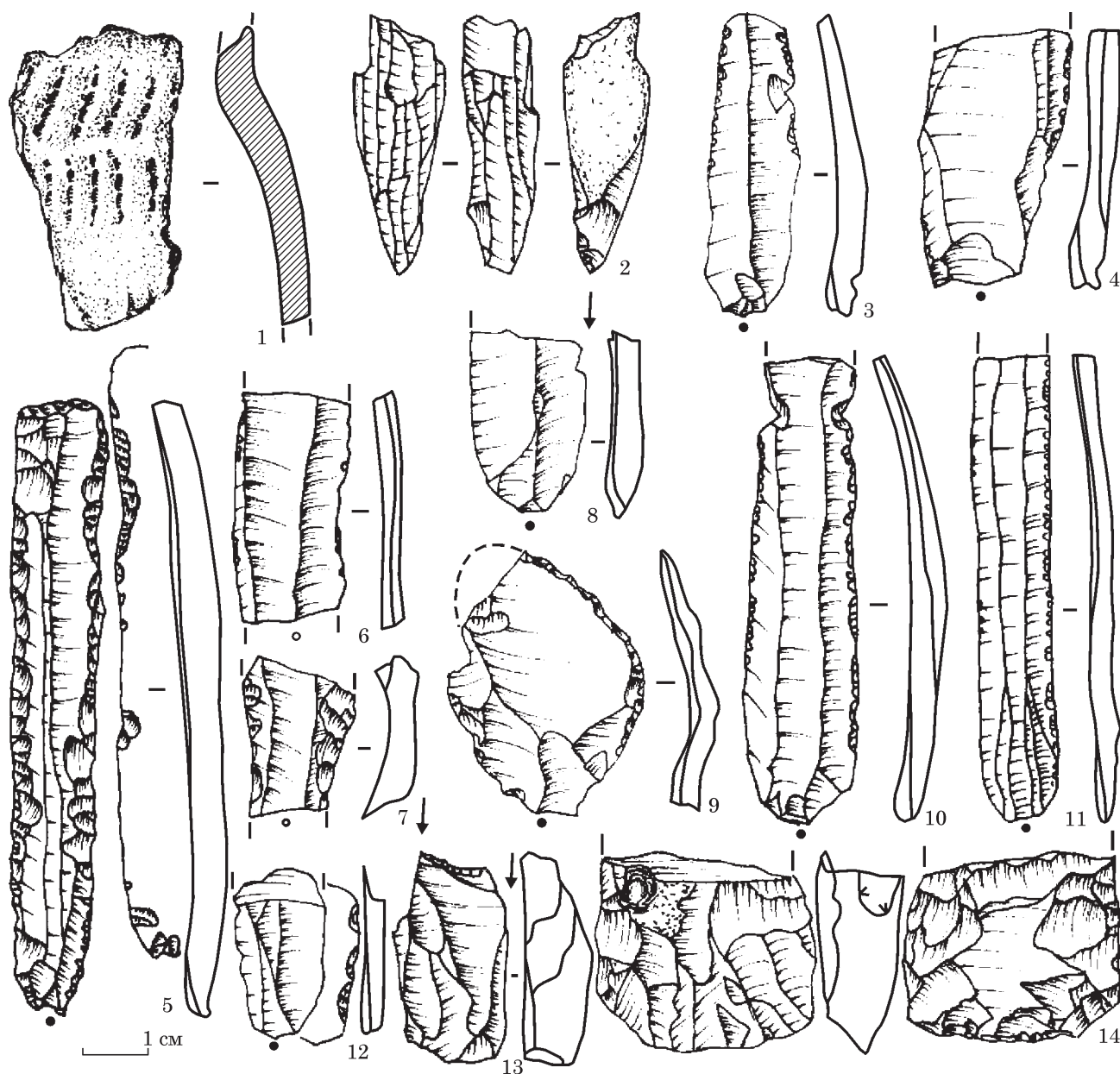


Рис. 4. Підгорівка 1980 р., артефакти: 1—9 — гл. 1,0/1,1 м; 10—14 — гл. 1,1/1,2 м

но спрацьований нуклеус, призначений для сколювання пластин та відщепів (рис. 6: 1). В колекції виробів з вторинною обробкою відсутні домінуючі категорії знахідок. Показовими для культурно-хронологічного визначення кремeneвого комплексу є уламок яніславицького вістря на пластині зі стрімкою (*abrupt*) ретушшю по краю (рис. 6: 9) та фрагмент середньовисокої трапеції з виїмчаторетушованою бічною стороною (рис. 6: 4). Група різців складається з одного бічного на пластині з виїмчаторетункованою дистальною частиною (рис. 6: 3) і двох кутових — на зламах реберчастого сколу (рис. 6: 2) та медіальної частини пластини (рис. 6: 10). Показовими є дистальна частина пластини з білатеральною паралельною дорсальною ретушшю (рис. 6: 5), медіальна частина пластини з ретушшю, що чергується (рис. 6: 7), медіальна

частина пластини з білатеральною ретушшю (рис. 6: 8) та проксимальна частина пластини з нерегулярною ретушшю по краях і фасетованою базальною частиною (рис. 6: 6). Даний комплекс виглядає більш давнім по відношенню до розглянутих вище через наявність у ньому таких діагностичних виробів як яніславицьке вістря зі зламаною основою та трапеція.

Умовний горизонт 1,4/1,5 м. В кремeneвому комплексі значна кількість знахідок пов'язується з відходами розщеплення кремeneвої сировини. Максимально спрацьований кінцевий одноплощадковий нуклеус, реберчасті сколи, пластини з пірнаючою кінцівкою свідчать про те, що процес розщеплення відбувався безпосередньо на місці.

Комплекс знарядь з кремeneва складається з проколки, виготовленої на дистальній частині

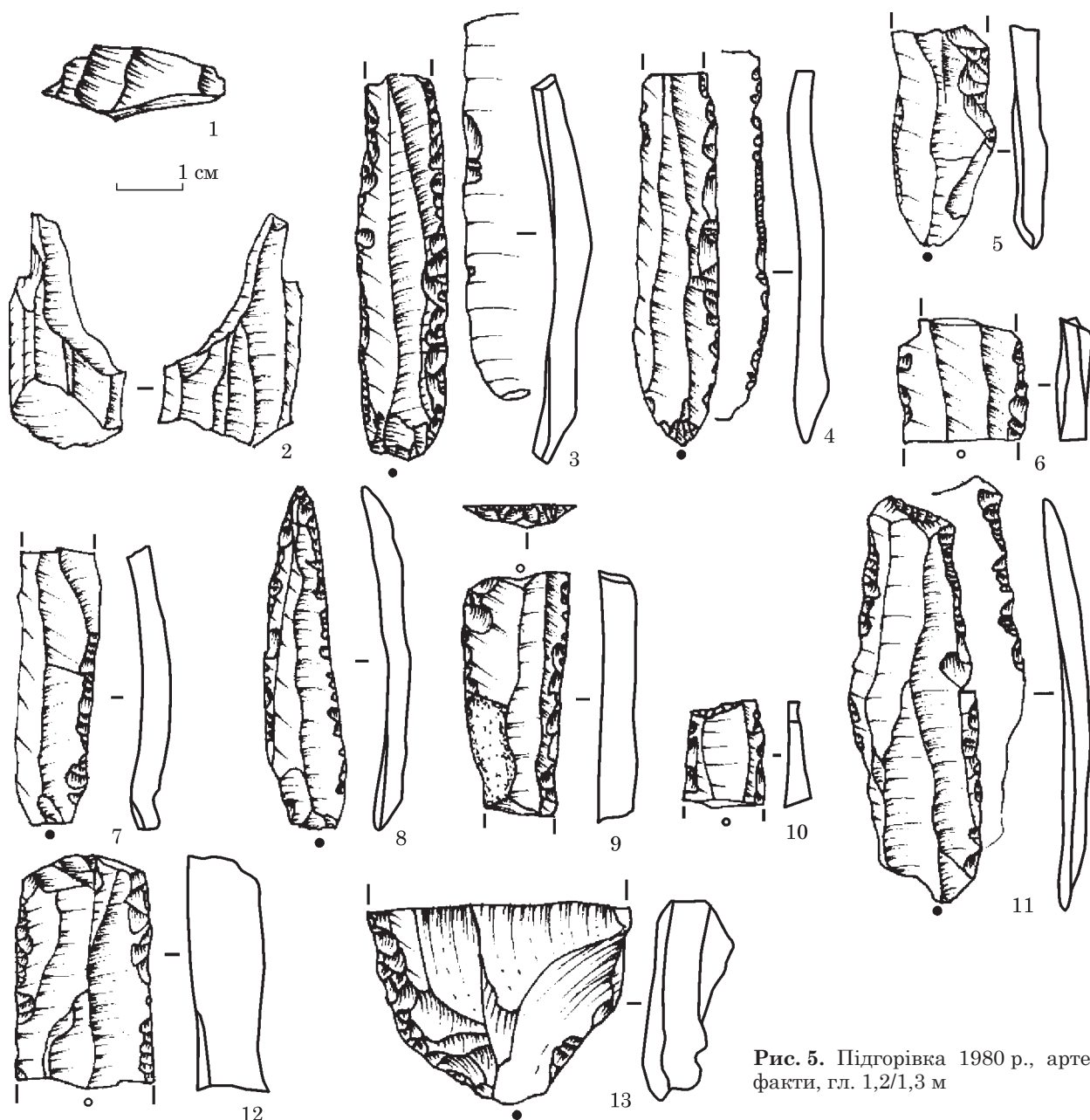
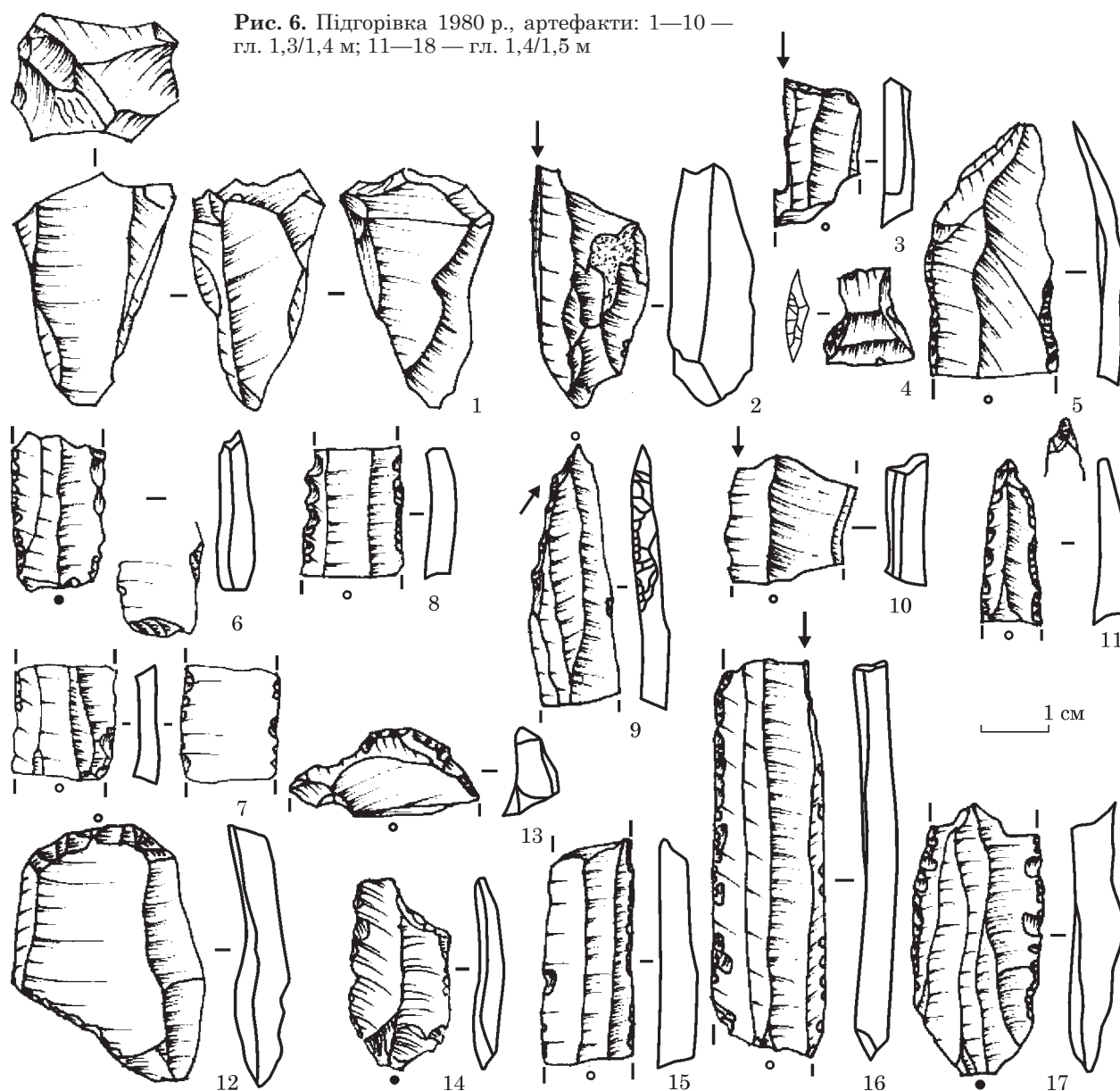


Рис. 5. Підгорівка 1980 р., артефакти, гл. 1,2/1,3 м

пластинки з білатеральною дорсальною ретушшю (рис. 6: 11), двох кінцевих скребачок (рис. 6: 12, 13), кутового різця на зламі пластини із субпаралельною дорсальною ретушшю по краю (рис. 6: 16) та фрагментів пластин з тонкою та субпаралельною ретушшю (рис. 6: 15, 17). Окремо слід вказати на пластину з ретушованою виїмкою в дистальній частині (рис. 6: 14).

Представлений вище аналіз матеріалів безсумнівно свідчить про багатшаровий характер поселень, де найпізнішими є верхні горизонти епохи середньої та пізньої бронзи. В умовному горизонті 0,8/0,9 м Підгорівського поселення виявлено інформативний фрагмент посудини репінської культури пізнього енеоліту і в той же час, він супроводжується кременевим комплексом, який має якщо не неолітичний, то ранньонеолітичний вигляд. Відносно «чистими» у культурно-хронологічному відношенні здаються

матеріали умовних горизонтів 0,9/1,0—1,1/1,2 м. Такі характерні риси керамічного комплексу, як оздоблення вінців комірцями та наявність в кременевому комплексі біфасіальних знарядь, дозволяють відносити їх приналежність до ранньонеолітичного часу та пов'язувати з нижньодонською культурою маріупольської культурно-історичної області. Подібну кераміку було виявлено також на Підгорівському вузлі поселень експедиціями К. І. Красильнікова та Ю. Г. Гуріна у 1984 р. (Гурин 1998) та в результаті дослідження багатшарового поселення Новоселівка I—II (Гурин 1998). В той же час, присутність більш ранніх артефактів, таких як конічний одноплощадковий нуклеус (горизонт 1,0/1,1 м) та білатеральний різець-струг (горизонт 1,1/1,2 м), змушує більш обережно ставитися до інтерпретації комплексів. Вказані знахідки виглядають більш логічними у креме-



невих комплексах нижніх горизонтів пам'ятки. У цьому сенсі важливо звернути увагу на опис стратиграфічного розрізу розкопу 2 поселення Підгорівка, представлений Ю. Г. Гуріним у монографії, присвяченій ранньонеолітичним пам'яткам басейну Сіверського Дінця. У ній він зазначає, що на глибині 1,7/2,0 м та нижче у шарі заплавної алювію містяться «матеріали епохи мезоліту» (Гурин 1998, с. 22). Вказані матеріали епохи мезоліту Ю. Г. Гурін не публікував; натомість побачила світ публікація О. Ф. Гореліка, присвячена інтерпретації матеріалів нижнього шару Підгорівки. У цій роботі кременевий комплекс пов'язувався з раннім етапом донецької культури, а сама пам'ятка вважалася одним з центрів мезолітичних індустрій з вістрями яніславицького типу (Горелік 2006, с. 22). Цей висновок ґрунтується на подібності матеріалів нижнього шару Підгорівки із кременевим комплексом стоянки хутір Шевченка, однією з рис якого і є наявність вістер яніславицького типу

(Горелік 1987). У 1999 р. було опубліковано матеріали стоянки Зелена Горниця 5, яка розташовується на мису другої надзаплавної тераси озера-стариці лівого берега р. Сіверський Донець (Манько, Телиженко 1999). В матеріальній культурі даної пам'ятки якщо і містилися різночасові компоненти, то вони мало впливали на загальну ситуацію. Комплекс металевих виробів, як трапеції, вістря яніславицького типу, вістря з косотронкованими краями тощо. Наявність разом із зазначеними кременевими виробами розвалу ліпної посудини, дало привід для критики ідеї О. Ф. Гореліка щодо мезолітичного характеру комплексів із яніславицькими вістрями. Пізніше В. О. Манько у більш розгорнутому вигляді піддав сумнівам зазначену теорію О. Ф. Гореліка (Манько 2006, с. 27). На сьогоднішній день, через відсутність нових даних, можна констатувати певний застій у даній проблематиці.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРВІСНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ АН УРСР У 1985 р.

У науковому архіві ІА НАН України зберігається звіт про дослідження Первісної експедиції (окремий загін польових досліджень «Славутич»), який супроводжувався польовою документацією, що значно полегшило роботу з визначення матеріалів, які було виявлено під час перевезення з тимчасового сховища на Феофанії до фондів ІА НАН України. З огляду на ілюстративний матеріал, представлений у звіті й польовому щоденнику, слід констатувати, що частину знахідок було втрачено. У 1985 р. окрім Луганщини Первісна експедиція також працювала у Надпоріжжі та Криму. До її складу, окрім Д. Я. Телегіна, (керівник) входили також ст. лаборант В. П. Чабай (нині директор ІА НАН України), лаборанти Д. П. Кравець, І. П. Сивогорло, студенти Воронежського педагогічного інституту під керівництвом студента Воронежського університету О. М. Безсуднова (нині доцент кафедри вітчизняної та загальної історії Липецького державного педагогічного університету імені П. П. Семенова-Тян-Шанського). Метою експедиції було виявлення пам'яток епохи доби каменю у долині р. Айдар. Було обстежено понад 60 км долини річки від с. Лиман до с. Лозовівка Старобільського р-ну та від с. Райгородка Новоайдарського р-ну майже до м. Щастя. В даній публікації розглянуто лише пам'ятки, які виявлено на території Старобільського р-ну (рис. 7: 1).

Лиман. У польовому щоденнику та на кресленнях наявна інформація про два поселення, виявлених в с. Лиман (Лиман 1 та Лиман 2). Натомість, у тексті звіту говориться лише про один пункт, який отримав назву Лиман. Нижче наведено інформацію про обидва пункти.

Лиман 1. Поселення розташоване на першій надзаплавній терасі лівого берега р. Айдар, в північно-західній частині с. Лиман, в межах городу гр. І. М. Бур'яна (рис. 7: 2; 8: 1). Висота тераси над рівнем води у ріці становить 4 м. На площі розмірами 15 × 30 м зібрано 14 фрагментів стінок ліпного керамічного посуду, два вінця слабопрофільованих ліпних посудин (рис. 8: 2), одну з яких орнаментовано округлим вдавленням та два відщепи. З огляду на ілюстрації посуду, наведені у половому щоденнику, поселення відноситься до зрубної культурно-історичної спільноти епохи пізньої бронзи.

Лиман 2. Поселення розташовується на високій надзаплавній терасі (висота над рівнем води у ріці до 6 м) лівого берега р. Айдар, в західній частині с. Лиман на городі гр. О. Г. Щеглової по вул. Дибка (рис. 7: 2; 8: 3). У польовому щоденнику зазначено, що у 120 м на південь від поселення знаходиться міст через р. Айдар яким пролягає асфальтована дорога у напрямку с. Проказине, а у 180 м південніше від поселення розташовується пляж піонерського табору. Насправді відстань до табору (наразі це Дитячий табір «Джура») становить 830 м. На площі розмірами 30 × 30 м зібрано «большое количество керамики». Судячи з ілюстрацій, які наведено у польовому щоденнику, керамічний комплекс має ознаки, характерні для зрубної культурно-історичної спільноти епохи пізньої бронзи (рис. 8: 3а—д). Слід також додати, що окрім посуду пізньої бронзи, було також знайдено два кременевих відщепи та фрагменти посуду «позднерусского времени». На жаль, матеріали, виявлені на поселенні Лиман II не збереглися.

Підгорівка 1. Поселення Підгорівка 1, 2 і 3, про які піде мова нижче, не слід ототожнювати з розташованими у 600—700 м на північний схід багатощаровими поселеннями Підгорів-

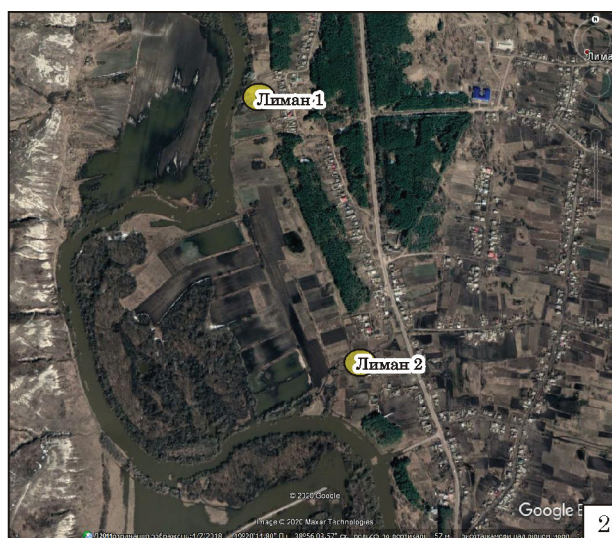
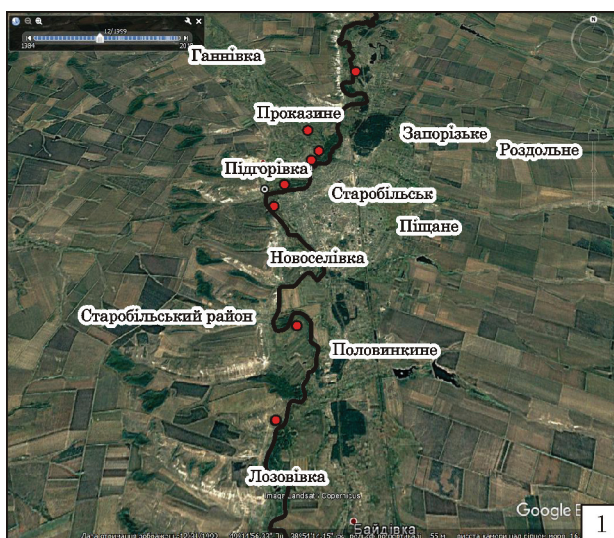


Рис. 7. Пам'ятки в долині р. Айдар, виявлені Первісною експедицією ІА АН УРСР у 1985 р.: 1 — карта розташування пам'яток, досліджених у 1985 р. на території Старобільського району; 2 — розташування поселень на території с. Лиман

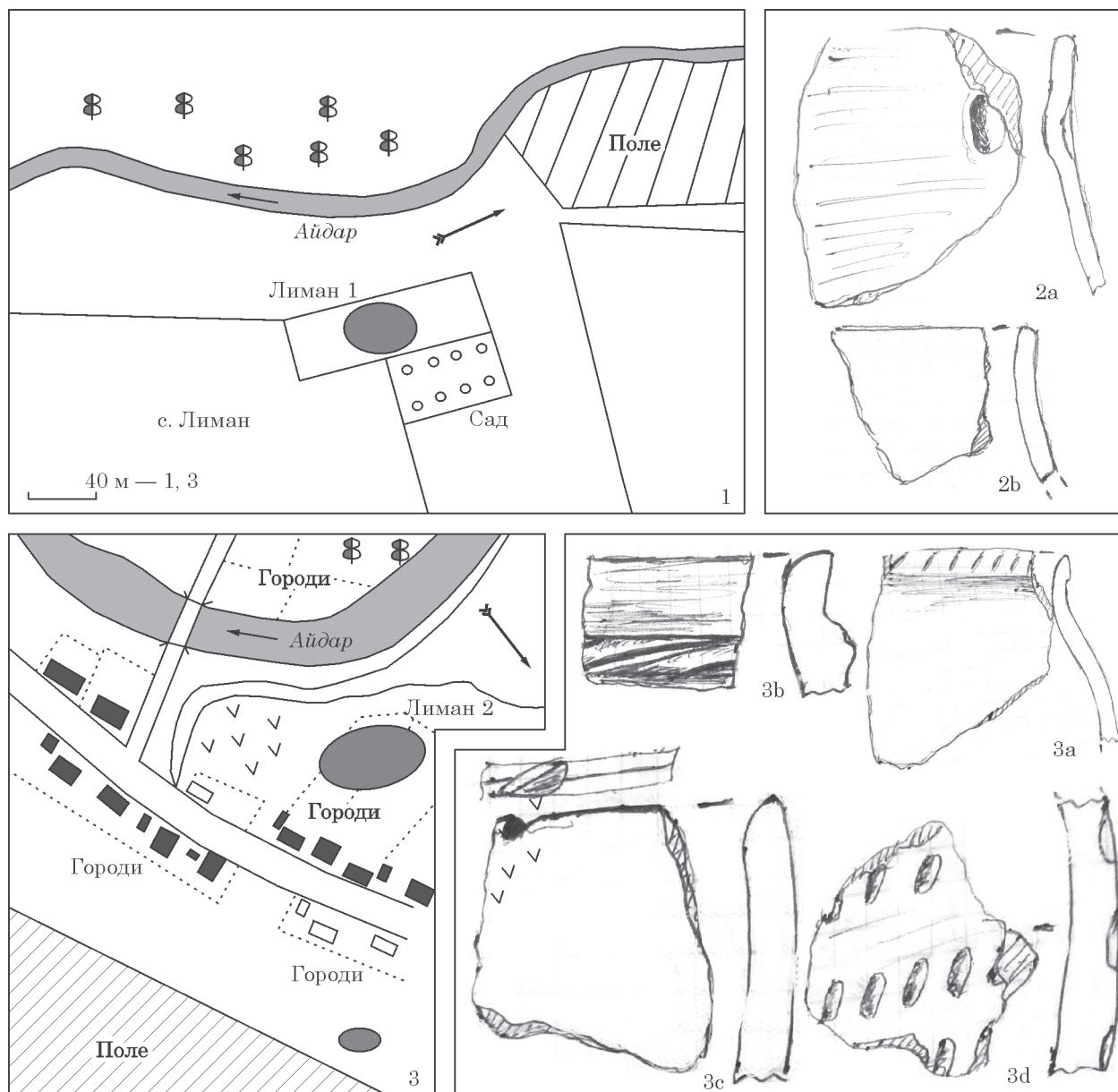


Рис. 8. Лиман 1985 р.: 1 — ситуаційний план місцезнаходження Лиман 1 (тут та далі за кресленнями з Телегін Нужный, Чабай 1986); 2 — кераміка з місцезнаходження Лиман 1; 3 — ситуаційний план місцезнаходження Лиман 2; 3 — кераміка з місцезнаходження Лиман 2

ка I, II і III, які досліджували К. І. Красильников та Ю. Г. Гурін у 1984 р. (Гурін 1998). Заради уникнення плутанини, нумерацію поселень, виявлених експедицією під керівництвом Д. Я. Телегіна, позначено арабськими цифрами. У польовому щоденнику Первісної експедиції є згадки про роботи, які у 1939—40-х рр. проводила експедиція Ворошиловградського обласного краєзнавчого музею на чолі із С. О. Локтюшевим, звіти якого зберігаються в науковому архіві ІА НАН України, можна припускати, що саме вони дали поштовх для проведення досліджень долиною р. Айдар. Якщо порівняти схему шурфування експедиції С. О. Локтюшева із ситуаційним планом 1986 р., то стає очевидним, що шурфи 4 і 7 можуть відповідати поселенню Підгорівка 1 (рис. 9).

Поселення Підгорівка 1 розташовується правому березі р. Айдар, займає північну частину берега пересохлої стариці, у північно-східній частині с. Підгорівка, у 500 м на південний схід від центральної частини села, у 684 м на південний захід від місцевого цвинтаря та у 349 м на захід від сучасного руслу р. Айдар (рис. 10: 1, 2). На момент проведення досліджень узбережню ділянку стариці використовував гр. Г. С. Дудник (вул. Комунарів / Садова, 3) під городи. На площі розмірами 50 × 50 м зібрано чисельний матеріал, представлений здебільшого фрагментами ліпного посуду. Для виявлення культурного шару та встановлення потужності культурного шару, було закладено 4 стратиграфічних шурфи. Зафіксовано таку стратиграфію:

- 1) дерн — 0—0,1 м;
- 2) чорнозем — 0,1—0,35 м;
- 3) світло-сірий суглинок — 0,35—0,5 м;
- 4) темний суглинок — 0,5—0,65 м;
- 5) світло жовта глина з вкрапленнями вапняку — 0,65 м.

Культурний шар зафіксований у 3 літологічному шарі. Загальна кількість знахідок, виявлених в результаті шурфування становить 16 одиниць, а разом із підйомним матеріалом — 46 од; 2 артефакти було втрачено.

У шурфі 1 знахідок не виявлено.

У шурфі 2 виявлено найбільшу кількість знахідок — 9 од. На глибині 0—0,2 м виявлено дві неорнаментовані стінки ліпних посудин з розчосами по сторонах та фрагмент стінки ліпної коричневоглиняної посудини, орнаментовану прокресленими лініями, які утворюють трикутну композицію (рис. 11: 1). У горизон-

ті 0,2/0,4 м знайдено кременевий відщеп та дві стінки від ліпних посудин, одну з яких орнаментовано наліпною пружкою. На глибині 0,4—0,5 м знахідки представлені фрагментами стінок ліпного посуду, одна з яких декорована наліпною пружкою та конічним одноплощадковим, косоплощадковим нуклеусом з негативами від пластин та пластинок (рис. 11: 2).

Шурф 3. Всі знахідки виявлено на глибині від 0,4 до 0,5 м і представлені фрагментом стінки ліпної посудини, прикрашеної горизонтальними наліпними пружками (рис. 11: 3) та вінцем товстостінної ліпної посудини з різким перегином на внутрішній поверхні (рис. 11: 4).

Шурф 4. На глибині 0,3/0,5 м виявлений лише фрагмент вінця ліпної слабопрофільованої посудини, орнаментованої горизонтальними відбитками тасьми (рис. 11: 5).

Підйомний матеріал. Основна частина артефактів, виявлених в результаті збору на поверхні складається з фрагментів керамічного посуду, серед яких стінки, орнаментовані наліпними пружками, гладкі або розділені відбитками пальців (рис. 11: 6—11; 12: 1—7), відбитками «гусенички» та шнура (рис. 12: 6, 8) та прокресленими лініями (рис. 12: 10). Серед форм посуду можна виділити миску із заглаженими сторонами (рис. 12: 12) та банки, одна з яких, закритого типу, має скошений всередину край вінця (рис. 12: 11, 14), а ще дві орнаментовано пальцевими защипами (рис. 12: 9) та вдавленнями округлої форми (рис. 12: 12). В одному екземплярі представлено фрагмент гостроріберної посудини, орнаментованої відбитками «гусеничного» штампю (рис. 12: 7). Комплекс знахідок доповнюється кременевими відщепами та дистальною частиною перепаленої кременевої пластинки з паралельною огранкою дорсальної поверхні.

Поселення багатощарове, на що вказують комплекс артефактів, основу якого становлять характерний для катакомбної та зрубної культури епохи бронзи (при чисельній перевазі першого). Кременеві артефакти, поза сумнівом, відносяться до епохи пізнього неоліту.

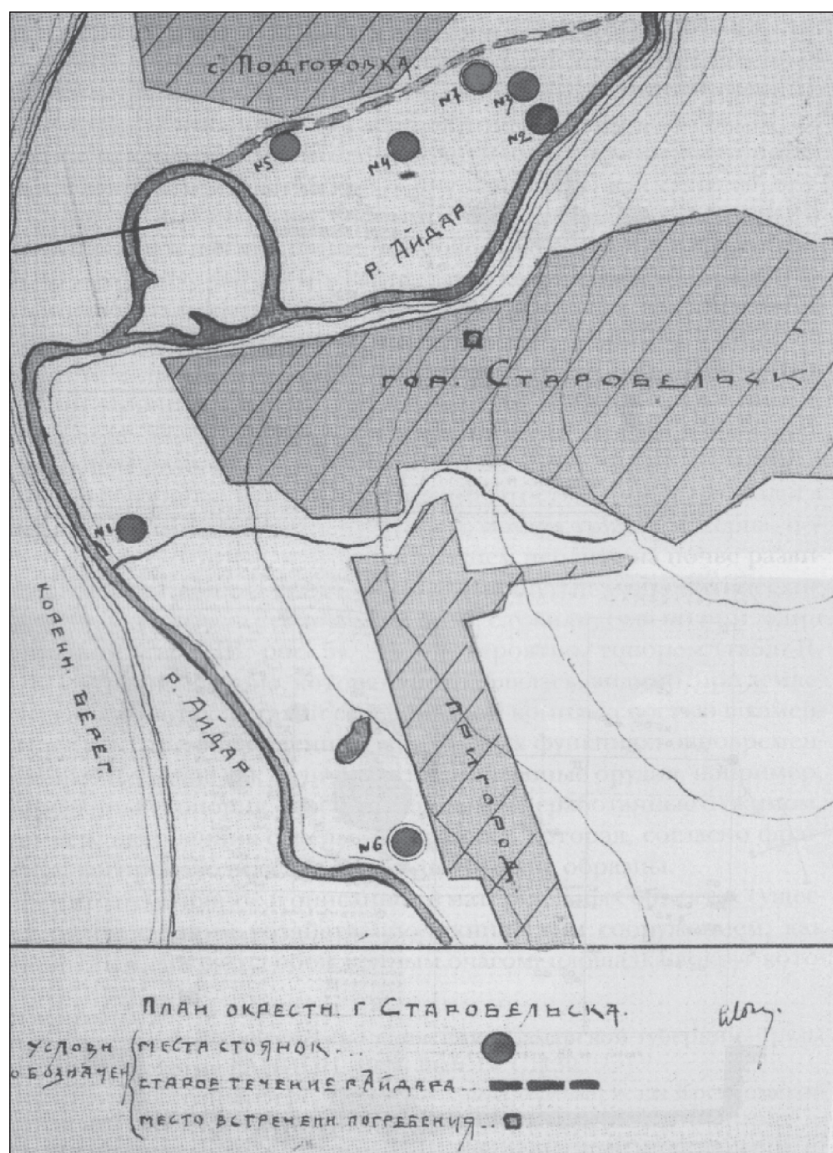


Рис. 9. Ситуаційний план околиць м. Старобільськ з пунктами дослідження експедицією Ворошиловградського обласного краєзнавчого музею (за Локтюшев 1939)

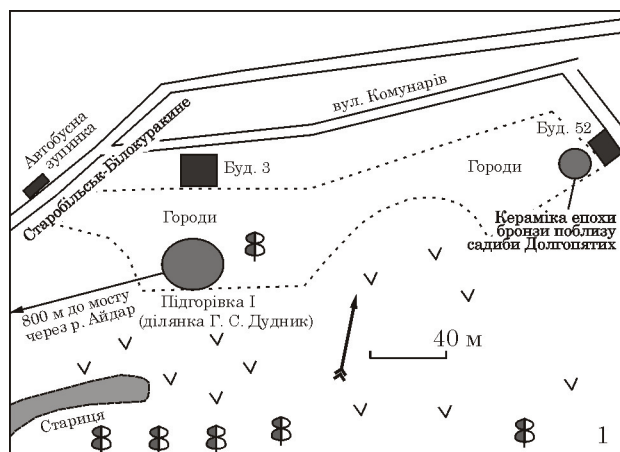


Рис. 10. Підгорівка 1 1985 р.: 1 — ситуаційний план; 2 — місце розташування на мапі Google Earth

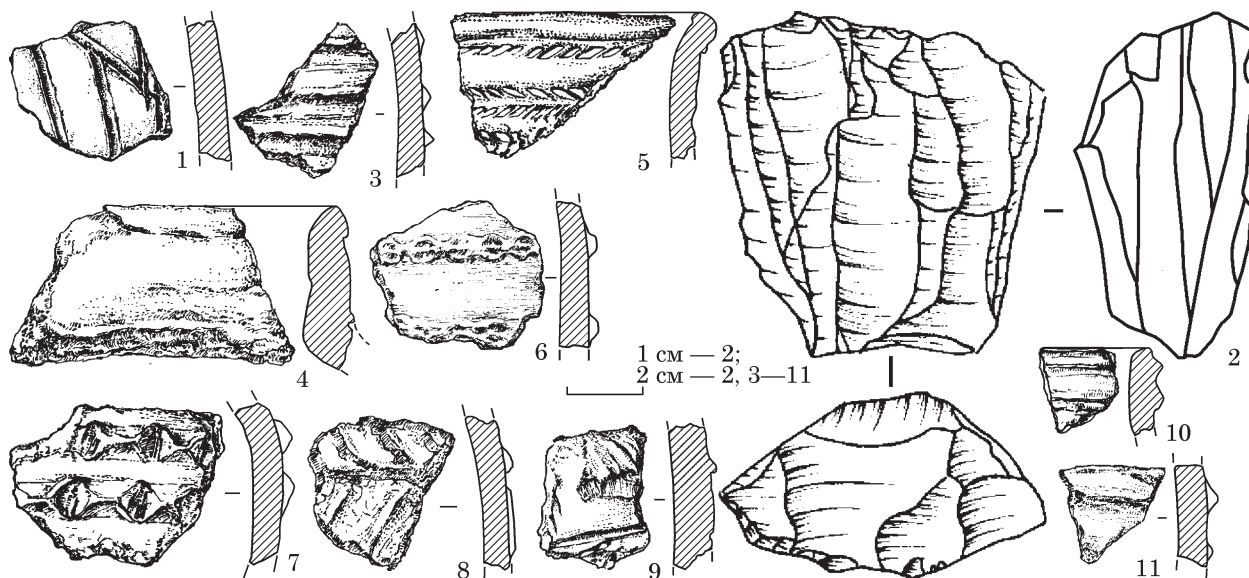


Рис. 11. Підгорівка 1 1985 р.: артефакти: 1, 2 — шурф 2; 3, 4 — шурф 3; 5 — шурф 4; 6—11 — підйомний матеріал

Підгорівка 2. Поселення розташовується у 100 м на південь від поселення Підгорівка 1 і займає ділянку надзаплавного підвищення правого берега р. Айдар (рис. 10: 2). На момент проведення обстежень, площа поселення використовувалася під городи. На розораній поверхні зібрано 18 фрагментів ліпного посуду, з яких на сьогоднішній день зберіглося лише дві стінки, орнаментовані відбитками крупнозубого штампу у вигляді трикутних елементів із заповненим простором (рис. 13: 1, 2). Обидва вироби можуть бути віднесені до катакомбної або зрубної культури епохи бронзи.

Підгорівка 3. Поселення розташовується на заплаві дюні правого берега р. Біла (ліва притока р. Айдар), у північно-східній частині с. Підгорівка, у 380 м на захід від моста через річку, яким з'єднуються сс. Підгорівка та Проказине (рис. 13: 3, 4). На момент відкриття пам'ятки поселення розорювалася. Площа поширення матеріалів 80 × 20 м. Точну кількість знахідок у звіті

не вказано, проте на сьогодні зберіглося 15 фрагментів ліпного керамічного посуду, з яких 14 належать до катакомбної культури епохи середньої бронзи. Представлені горщики із заглаженими сторонами (рис. 14: 5), орнаментовані шнуровим орнаментом (рис. 14: 3) та наліпними пружками, розділеними відбитками шнура (рис. 14: 6). Виявлено фрагмент миски, декоровану вузькими горизонтальними наліпними пружками (рис. 14: 1). Банки також орнаментовано наліпними пружками (рис. 14: 2) та відбитками крупнозубого штампу (рис. 14: 4). На стінках посуду наявна орнаментация у вигляді: наліпних пружок (рис. 14: 9, 10), відбитків тасьми (рис. 14: 7), «гусенички» (рис. 14: 11), зубчастого (рис. 14: 8) та шнурового (рис. 14: 12) штампів. В одному екземплярі представлений фрагмент стінки коричневоглиняної посудини культури ямково-гребінцевої кераміки з ямковими вдавленнями (рис. 14: 13).

У польовому щоденнику міститься також інформація про матеріали епохи неоліту — рі-

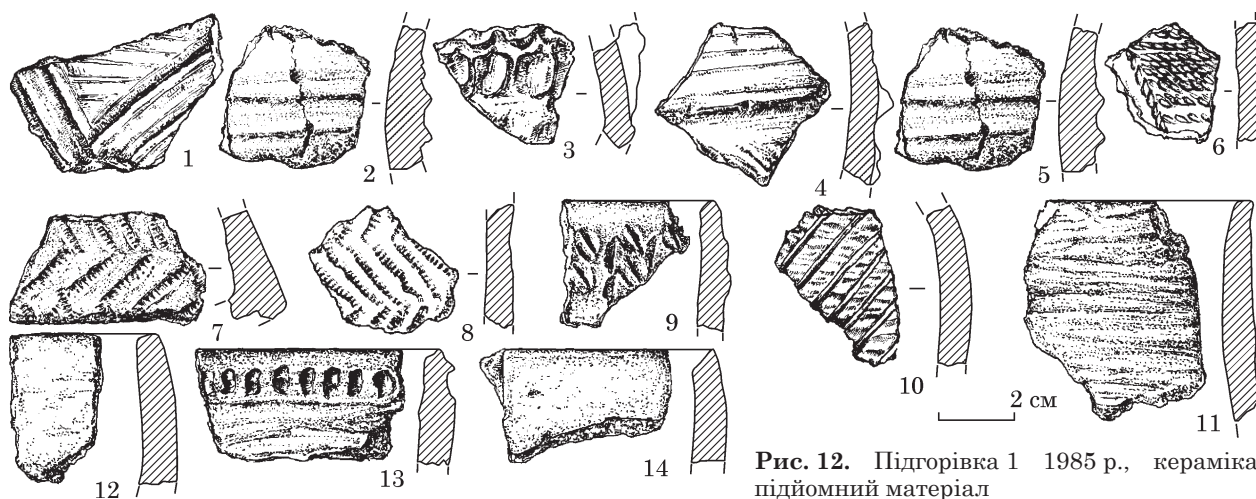
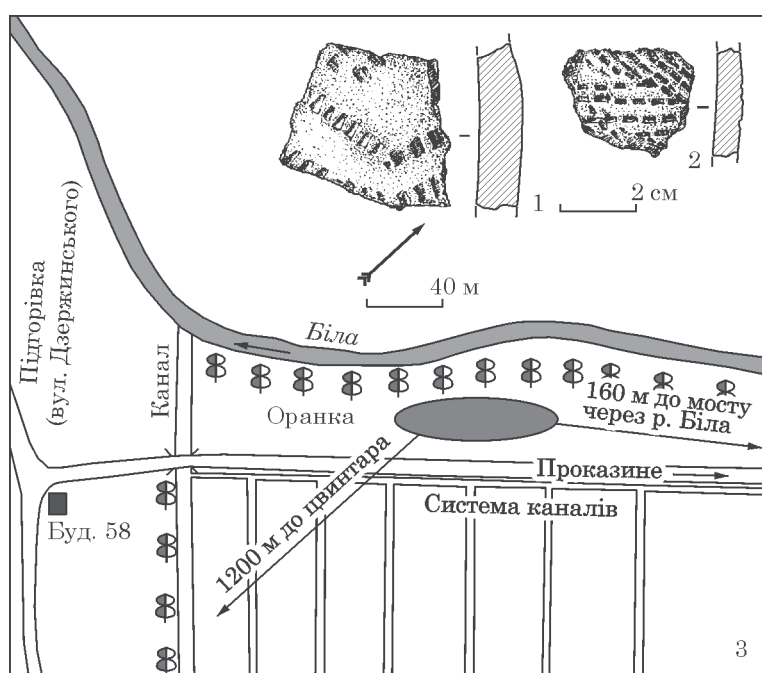


Рис. 12. Підгорівка 1 1985 р., кераміка, підйомний матеріал



зець на пластині та «галечний камінь» з ретушю.

Гирло Білої. За даними звіту, поселення розташовується на правому березі р. Біла (ліва притока р. Айдар), у заплавної частині (рис. 15: 2). На жаль, ситуаційний план розташування поселення у звіті відсутній, тому на мапі Google Earth позначено можливий варіант локалізації пам'ятки (пункт 1), визначений за задуванням у тексті залишків старого русла річки та інформацією про те, що у східному напрямку шар епохи неоліту не зберігся, через будівництво меліоративного каналу (рис. 15: 1). Ще один пункт (пункт 2) виявлений групою студентів Воронежського педагогічного інституту. Він розташовується у 749 м на південний захід від пункту 1 на підвищенні правого берега р. Білої, у 130 м на захід від його гирла (рис. 15: 1).

Гирло Білої 1. На поселенні було закладено стратиграфічний шурф-зачистку площею 7,5 м² та завглибшки 2,2 м. Стратиграфія пам'ятки по лінії А наступна (за звітом; рис. 16: 1):

- 1) 0,3—1,3 м — чорнозем;
- 2) 1,3—1,6 м — чорний гумусований ґрунт;
- 3) 1,6—1,8 м — сірий шар з включеннями ступок молюсків («ракушечника»);
- 4) 1,8—2,1 м — чорний гумусований шар;
- 5) 2,1—2,2 м — суглинок.



Рис. 13. Підгорівка 2 1985 р.: 1, 2 — підйомний матеріал; 3 — ситуаційний план поселення Підгорівка 3; 4 — план поселення Підгорівка 3 на мапі Google Earth

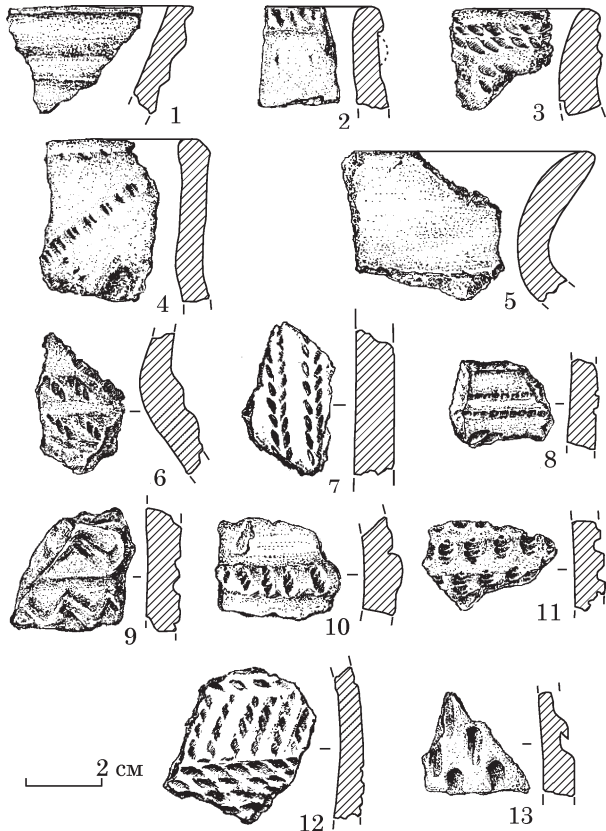


Рис. 14. Підгорівка з 1985 р., керамічний комплекс, підйомний матеріал

Розподіл знахідок по літологічних шарах:

Шар 1. 7 фрагментів стінок ліпних посудин епохи неоліту—бронзи; два фрагменти стінок неолітичних ліпних посудин, орнаментованих прокресленими лініями; вінець неолітичної сіроглиняної миски, орнаментоване з двох сторін відбитками молюску *Cardium* (рис. 16: 2); три кременеві відщепи.

Шар 2. Фрагмент неолітичного ліпного бежевоглиняного горщика, орнаментованого коспрокресленими лініями (рис. 16: 3); 2 стінки ліпних посудин репінської культури епохи енеоліту, орнаментованих відбитками зубчастого штампу (рис. 16: 4); стінка ліпної посудини епохи бронзи; стінка ліпної посудини пізнього енеоліту-ранньої бронзи, орнаментована відбитками шнурового штампу; відщеп вторинний; проксимальна частина пластини з тонкою нерегулярною дорсальною ретушою по краю (рис. 16: 5).

Шар 3. Розвал ліпного горщика пізнього неоліту, орнаментованого по вінцю, шийці та придонній частині горизонтальними зонами з відбитків зубчастого штампу, а по положистих плічках та слабоопуклому тулубу вертикальними відбитками того ж штампу (рис. 16: 6). Керамічна маса горщика містить домішки піску та подрібнених стулок молюсків. Діаметр вінця 27 см; фрагмент ліпної банки зрубної культури, орнаментована трикутною композицією, виконаною відбитками зубчастого штампу (рис. 17: 1); фрагмент ліпної миски епохи бронзи, орна-



Рис. 15. Гирло Білої 1985 р.: 1 — ймовірна локалізація місцезнаходжень на мапі Google Earth; 2 — пункт 2 в Гирлі Білої, вигляд з лівого берега р. Айдар, фото О. Бахтіна (2013 р.)

ментована по скошеному всередину краю вінця відбитками тонкозубого штампу (рис. 17: 2); фрагменти пізньонеолітичних вінців ліпного посуду, орнаментованих відбитками зубчастих штампів (рис. 17: 3, 4); фрагмент тулубу бежевоглиняної посудини раннього енеоліту, орнаментованої поясами з відбитків тонкозубого штампу, між якими прокреслений зигзаг (рис. 17: 5). Тісто посудини містить домішки подрібнених стулок молюсків; фрагмент стінки ліпної посудини пізнього неоліту, орнаментованої відбитками зубчастого штампу (рис. 17: 6); фрагмент стінки ліпної бежевоглиняної посудини раннього енеоліту, орнаментованої відбитками «крокуючого гребінця» (рис. 17: 7). Тісто посудини містить домішки червонуватого мінералу та річковий мул; скребачка кінцевобічна на овальному відщепі (рис. 17: 8); уламок призматичного одноплощадкового нуклеусу (рис. 17: 9); кременевий уламок.

Шари 4 й 5 стерильні.

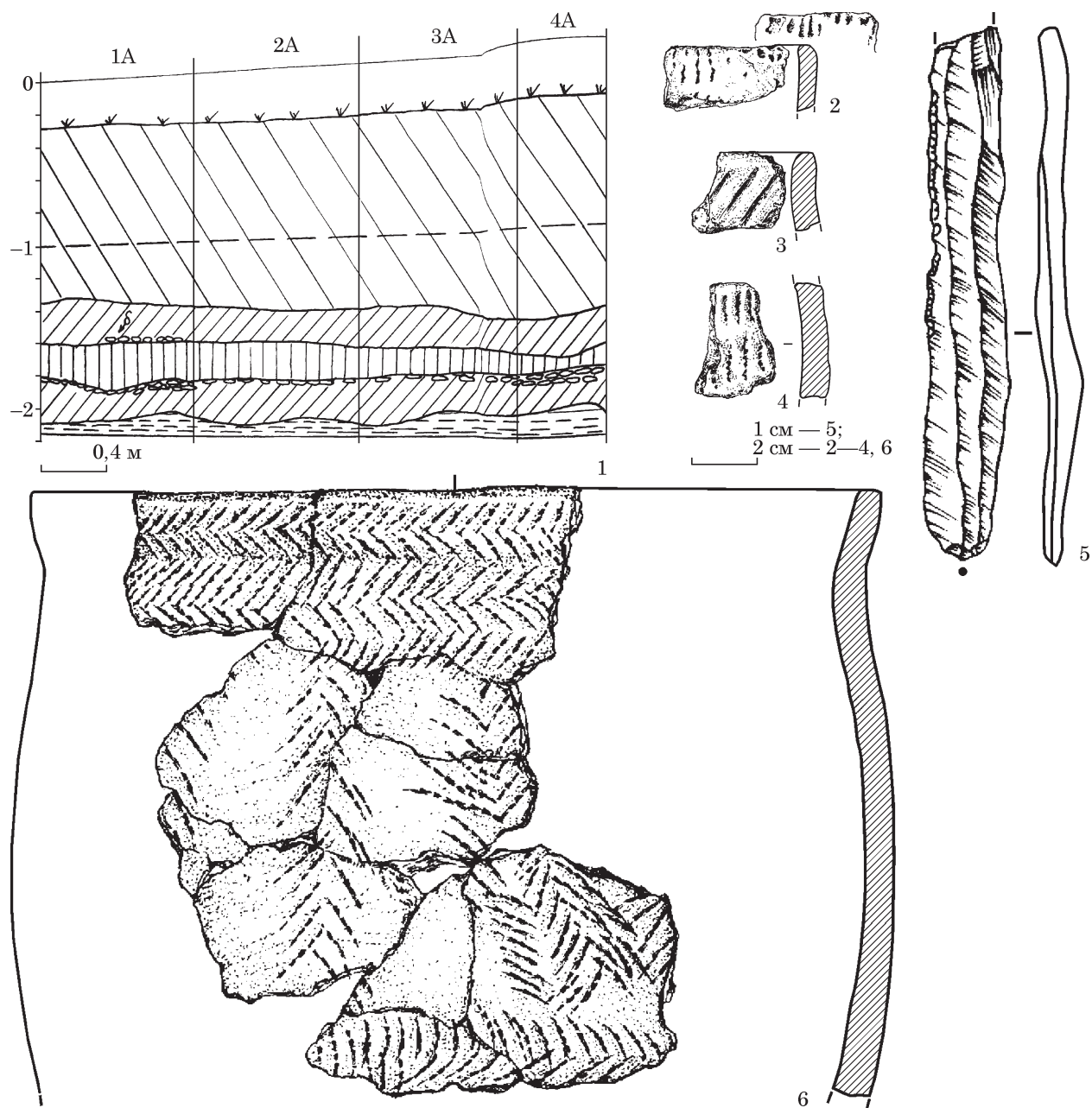


Рис. 16. Гирло Білої 1 1985 р.: 1 — стратиграфічний розріз по лінії А (з польового щоденника, за Телегін, Нужний, Чабай 1985); 2—6 — артефакти з шурфу

Гирло Білої 2. На розораній поверхні місцезнаходження студентами Воронежського педінституту було зібрано декілька артефактів. Фрагмент сіроглиняної чашечки (?) епохи пізнього неоліту, орнаментована по пласкому зрізу вінця прокресленими лініями та прогладженими вертикальними лініями по зовнішній поверхні (рис. 17: 10); фрагмент стінки коричневоглиняної ліпної посудини, орнаментованої відступаючими відбитками зубчастого штампу (рис. 17: 11); трапеція середньовисока асиметрична з напівстрімкою регушкою по сторонах (рис. 17: 12); пластина з фрагментарною регушкою утилізації по краях (рис. 17: 13).

З наведеного стислого опису матеріалів, виявлених в результаті зборів на поверхні та під час дослідження шурфа-зачистки, можна зроби-

ти висновки про те, що пункти поблизу гирла р. Білої є багатшаровими. Найдавнішим слід вважати артефакти (розвал горщика, уламок нуклеусу та фрагменти посуду), які походять з горизонту пізнього неоліту (шар 3, нижній рівень черепашкових скупчень). Найближчими аналогами цих матеріалів являються комплекси пізньонеолітичних поселень Новоселівка I—III, які розташовується на правому березі р. Айдар у 6 км південніше від Гирла Білої. Датуються вказані комплекси кінцем 6 тис. до н. е. З цим же літологічним шаром 3, але вже з верхнім рівнем черепашкових скупчень, пов'язуються й матеріали нижньодонської культури маріупольської культурно-історичної області. Для посуду вказаної культури притаманні комірцеві оздоб-

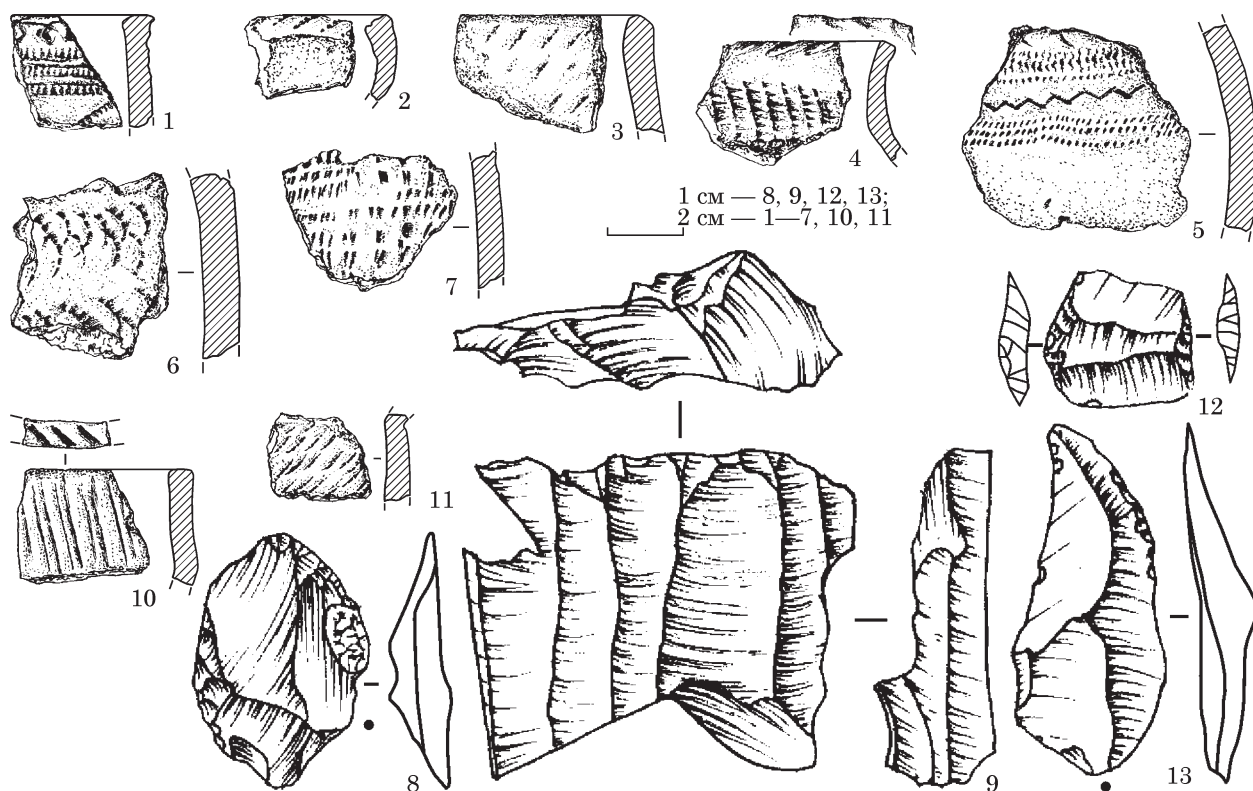


Рис. 17. Гирло Білої 1985 р.: 1—9 — артефакти з шурфа, п. 1; 10—13 — підйомний матеріал, п. 2

лення зовнішньої поверхні вінців та орнаментация прокресленими зигзагами і так званім «крокуючим гребінцем». Буквально у 200—300 м на південний схід від Гирла Білої розташовується вузол пам'яток Підгорівка I—V, де також трапляються матеріали нижньодонської культури. Серед аналогів слід також назвати керамічні комплекси поселень Новоселівка I і II.

Як можна побачити, кераміка репінської культури пізнього eneоліту та зрубної культури пізньої бронзи, представлено у поодиноких випадках. Та обставина, що кераміка пізніх періодів траплялася у 3-му шарі, свідчить про її переміщення по вертикалі в результаті активності землерийних тварин або в результаті господарської діяльності населення епохи eneоліту—бронзи.

Артефакти, які було виявлено в результаті зборів на другому пункті, у хронологічному плані відповідають нижньому горизонту черепашкових скупчень шару 3 поселення Гирло Білої 1.

Старобільськ 6/1. У 1939—1940 рр. експедиція Ворошиловградського обласного краєзнавчого музею проводила обстеження правого та лівого берегів Айдару, в результаті яких на лівому березі було виявлено та частково досліджено два пункти 1 і 6. Пункт 1 (на рис. 18: П. 1) розташовується на північ від відомої ранньонеолітичної стоянки Старобільськ I (рис. 18: I), яку досліджували у 1979—80 рр. О. Г. Шапошникова та Ю. Г. Гурін. Їх розділяє русло струмка Єрик. Згідно мапи зі звіту С. О. Локтюшева, пункт 6 знаходиться приблизно у 880 м на південний схід від стоянки Старобільськ I (рис. 18: П. 6). Таким

чином, експедиція Д. Я. Телегіна провела шурфування між пунктами 1 і 6 (за С. О. Локтюшевим) так і не виявивши їх, але при цьому місце, де проведено шурфування, було позначене як Старобільськ 6/1. У 2019 р. Луганська археологічна експедиція ІА НАН України шурфувала місцевість, яка у С. О. Локтюшева позначено як пункт 1. Було закладено 2 шурфи, але в жодному з них не виявлено ознак культурного шару. Лівобережжя р. Айдар становить собою майже суцільну смугу заселення давнім населенням. На наведеній Google mapі позначено всі відомі на сьогодні місцезнаходження.

Під час шурфування, учасники експедиції Д. Я. Телегіна відзначили відвали та контури старого розкопу («Вероятно этот же пункт несколько лет назад исследовала Шапошникова О. Г.»). У польовому щоденнику зазначено, що контури старого розкопу мали «своєобразну конфігурацію», що й було відображено на кресленні (рис. 19: 1). У південній та південно-східній частинах розкопу 1979—1980 рр. було закладено 3 шурфи-зачистки, в яких простежено стратиграфічні умови залягання культурного шару епохи неоліту (рис. 19: 2). Немає сенсу наводити ці дані, адже вони досить добре відомі за публікаціями та звітами. В шурфі 1 під час розчистки верхнього шару черепашкових скупчень знайдено проксимальну частину пластини з нерегулярною субпаралельною дорсальною ретушю (рис. 19: 3), кременевий відщеп, фрагменти панциру черепахи, дрібні кістки тварин (можливо пташки) та деревне вугілля.



Рис. 18. План розташування пам'яток на лівому березі р. Айдар в західній частині м. Старобільськ

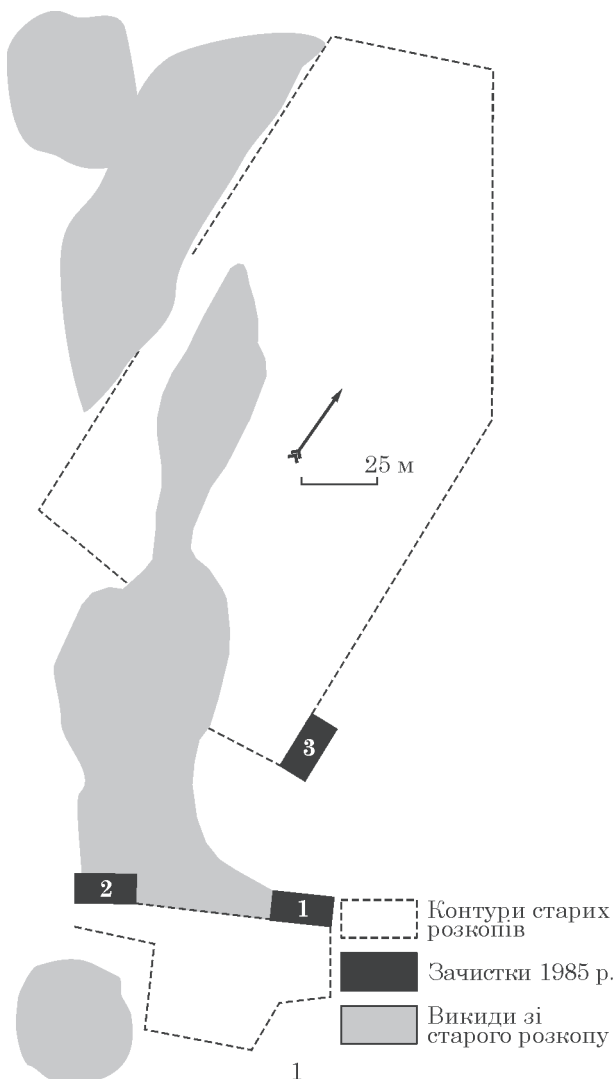


Рис. 19. Старобільськ 6/1 1985 р.: 1 — план розкопу та шурфів; 2 — профіль зачистки 1; 3 — проксимальна частина пластини з ретушю (1, 2 — за Телегин, Нужный, Чабай 1986)

У шарі 3 (сірий щільний ґрунт) шурфа-зачистки 2 виявлено фрагмент «ножевидної пластини». В шурфі-зачистці 3 жодної знахідки не виявлено.

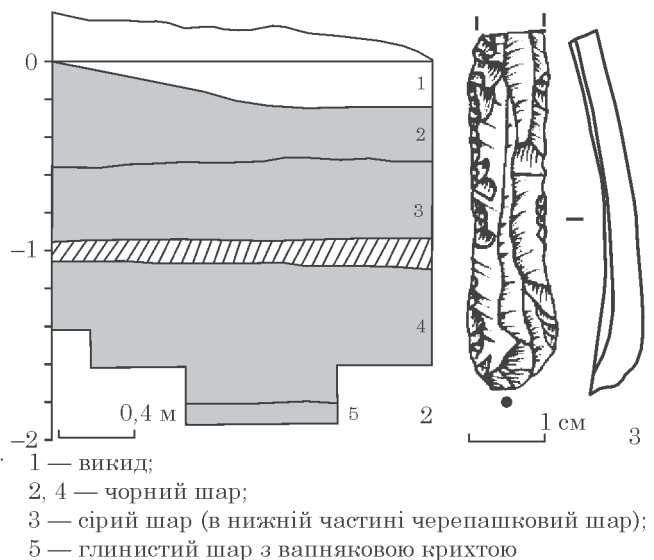
Старобільськ 2. Ситуаційний план-схема у звіті відсутній, тому локалізувати пам'ятку можна лише за згадкою у тексті звіту прив'язки до приватної садиби по вул. Луговий, 64. На мапі, південніше Старобільська I, позначений пункт II (рис. 18: II), який виявив раніше дослідник з Луганська Ю. Г. Гурін і не має стосунку до пам'ятки Старобільськ 2, виявленої експедицією Д. Я. Телегіна. Натомість пункт III (також виявлений Ю. Г. Гуріним) і є поселенням, яке фігурує у звіті Д. Я. Телегіна як поселення Старобільськ 2. Багатошарова пам'ятка Старобільськ 2 розташовується на відносно низькій надзаплавній терасі р. Айдар. На денній поверхні було зібрано представницьку колекцію артефактів. Для встановлення потужності культурного шару та отримання додаткових свідчень про матеріальну культуру, було закладено пунктирну траншею, яка складалася з 6 шурфів розмірами 1 × 2 м, довжиною 26 м, орієнтовану з південного сходу на північний захід (рис. 20: 1). Шурфи розташовувалися на відстані 2—4 м один від одного. Зафіксовано стратиграфію, яка, в принципі, є подібною для кожного шурфу (рис. 20: 2; за Телегин, Чабай, Нужный 1986):

шар 1: 0—0,7 м — чорнозем;

шар 2: 0,7—0,8 м — шар щільного сірого ґрунту;

шар 3: 0,8—1,1 м — суглинок.

Матеріальна культура. Основна частина знахідок епохи неоліту—енеоліту походить з шару 2. Загальну кількість виявлених знахідок у звіті не вказано, проте, до фондів потрапило 99 артефактів, з яких 72 одиниці виявлено під час зборів на поверхні.



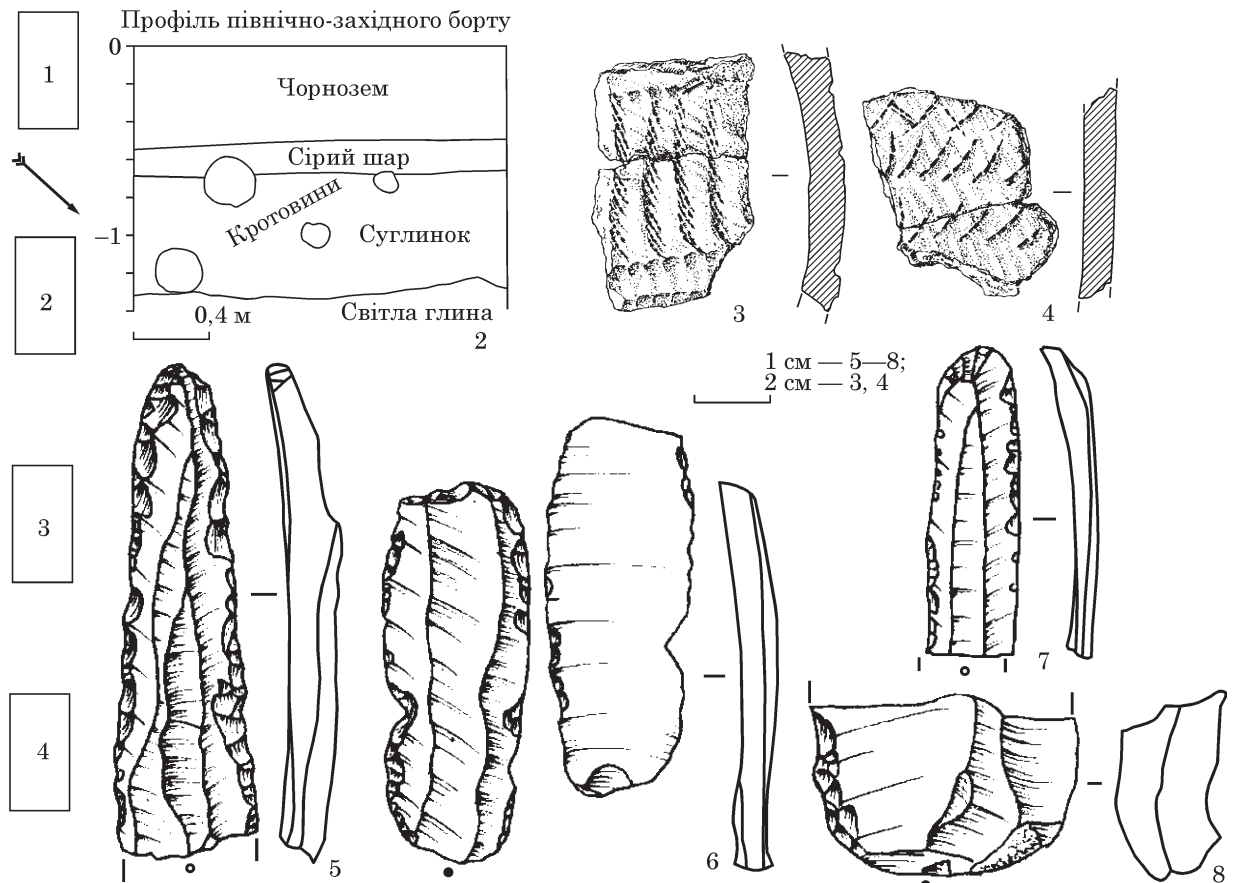


Рис. 20. Старобільськ 2 1985 р.: 1 — схема «пунктирної» траншеї; 2 — стратиграфічний розріз борту шурфу 5 (за Телегін, Нужный, Чабай 1986); 3, 4 — шурф 3, кераміка; 5 — шурф 3, кінцева скребачка; 6—8 — шурф 4, знаряддя з кременю

У шурфі 3 виявлено: фрагменти стінок ліпного посуду пізнього неоліту, орнаментовані відбитками зубчастих штампів (рис. 20: 3, 4), два відщепи, проксимальну частину пластинки, дистальну частину пластини з білатеральною стрімкою та напівстрімкою субпаралеельною дорсальною ретушшю (рис. 20: 5).

Матеріали з шурфу 4 представлені виключно кременевими знаряддями: скребачка кінцева на пластині з субпаралеельною альтернативною ретушшю (рис. 20: 6), кінцева скребачка на дистальній частині пластинки з фрагментарною дорсальною ретушшю (рис. 20: 7), вторинний відщеп з ретушшю (рис. 20: 8) та проксимальна частина пластинки з ретушшю.

Кременевий комплекс, з шурфу 5 представлено лише медіальною частиною пластини та проксимальною частиною пластини з фрагментарною ретушшю утилізації по краях. Керамічний комплекс поділяється на дві хронологічні групи. До першої групи пізньонеолітичного часу належить посуд, орнаментований відбитками підтрикутного (рис. 21: 1) і зубчастого штампів

(рис. 21: 2, 3), а також відбитками відступаючої скоби (рис. 21: 4). Другу групу посуду, який орнаментовано відбитками шнурового штампця (рис. 21: 5) та наліпними пружками у сполученні з прокресленими лініями (рис. 21: 6), відносно до катакомбної культури середньої бронзи.

У шурфі 6 знайдено лише вторинний відщеп та фрагмент вінця коричневоглиняної миски епохи бронзи (рис. 21: 7).

Матеріали, зібрані на поверхні, представлені кременевим та керамічним комплексами. В культурно-хронологічному плані знахідки поділяються на як мінімум 6 основних групи. До пізнього неоліту—єнеоліту відносяться виробки фрагменти пластин з ретушшю (рис. 21: 8—10; 22: 3) та відщепи з ретушшю (рис. 22: 1, 2, 4). Керамічний комплекс пізнього неоліту представлений стінками посуду, орнаментованого відбитками зубчастого штампця, зіставлені у зигзагі, вертикальні та горизонтальні ряди (рис. 22: 6, 7, 9). Про форму неолітичного посуду можна судити за фрагментами від тонкостінного горщика, орнаментованого округлими вдавненнями, нижче яких пущений ряд відбитків *Cardium* (рис. 22: 5) та миски, декорованої відбитками кінця палички, під якими горизонтальні ряди з відбитків зубчастого штампця (рис. 22: 8).

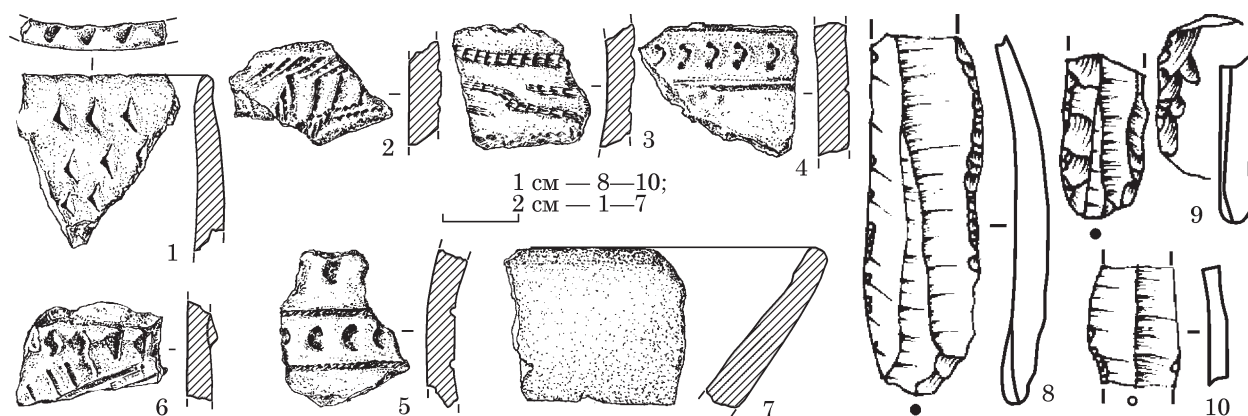


Рис. 21. Старобільськ 2 1985 р.: 1—6 — шурф 5, кераміка; 7 — шурф 6, кераміка; 8—10 — підйомний матеріал, знаряддя з кременю

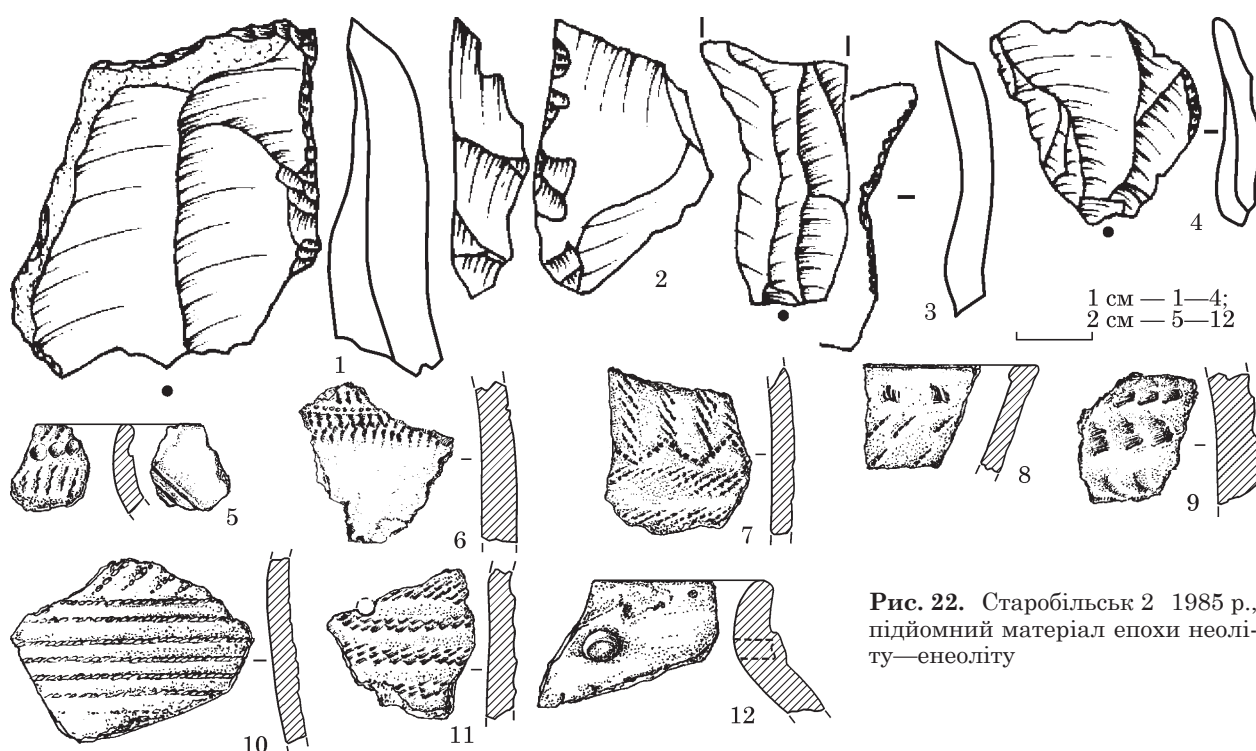


Рис. 22. Старобільськ 2 1985 р., підйомний матеріал епохи неоліту—енеоліту

Лише один фрагмент ліпної посудини, орнаментованої сполученням горизонтальних та косих відбитків шнурового штампу, співвідноситься з пізнім етапом середньостогівської культури (рис. 22: 10).

Репінська культура пізнього енеоліту представлена фрагментами горщиків, орнаментованих відбитками зубчастого та шнурового штампів (рис. 22: 11; 23: 1) та так званими «перлинами» (рис. 22: 12).

Наступний період існування пам'ятки пов'язується з населенням катакомбної та зрубної культурно-історичних спільнот епохи бронзи. До першої належать фрагменти шийок ліпного посуду, орнаментовані відбитками округлого штампу та шнуром (рис. 23: 2, 3). Зубчастим штампом по тулубу нанесено горизонтальні «ялинки» (рис. 23: 4). В одному екземплярі представлений фрагмент пласкодонної посудини, яку орнаментовано відбитками «гусенички» (рис. 23: 5).

Зрубна культура представлена уламками банки з вертикальними розчосами (рис. 23: 6) та трьох горщиків, два з яких прикрашено відступаючими відбитками нігтя (рис. 23: 7) і врізаними лініями по вінцю (рис. 23: 9). Сторони ще одного горщика заглажено (рис. 23: 8). В одному екземплярі виявлено фрагмент ручки ліпної посудини пізньої бронзи (рис. 23: 10).

Старобільськ 3/VII. Оскільки пункт Старобільськ III вже існує, то заради уникнення плутанини, місцезнаходження, виявлене у 1985 р. на Google mapі позначено латинською цифрою VII (рис. 18). Поселення розташовується на надзаплавній терасі лівого берега р. Айдар, дуже близько до його русла, напроти приватних садиб по вул. Кірова 223—225 (сучасна назва вул. Монастирська), у 700 м на південний схід від Москалівського (Новоселівського) моста. Згідно польового щоденника на поселенні не лише відбувалися збори на поверхні

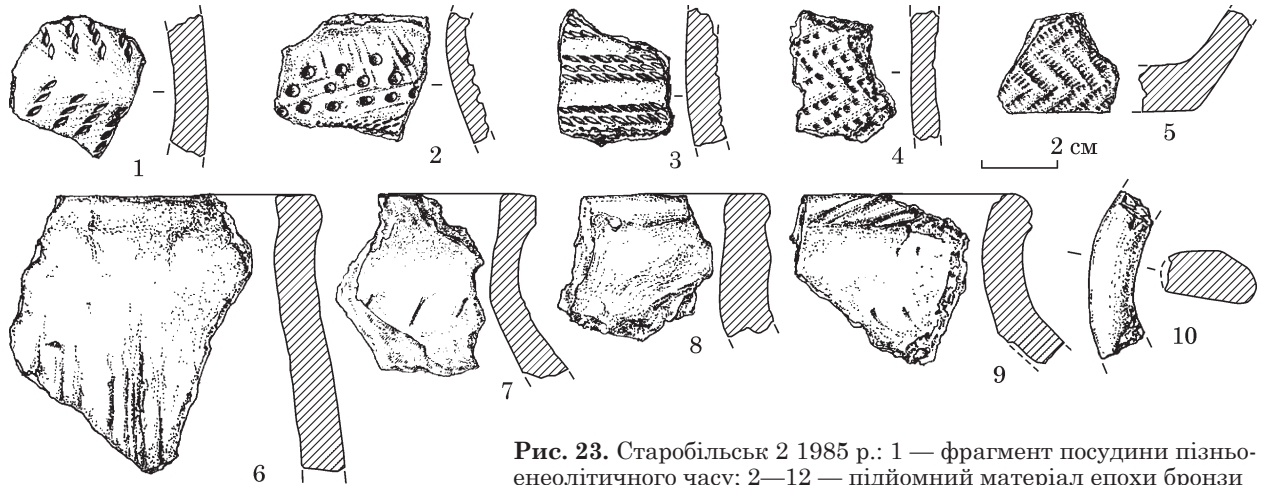


Рис. 23. Старобільськ 2 1985 р.: 1 — фрагмент посудини пізньо-енеолітичного часу; 2—12 — підйомний матеріал епохи бронзи

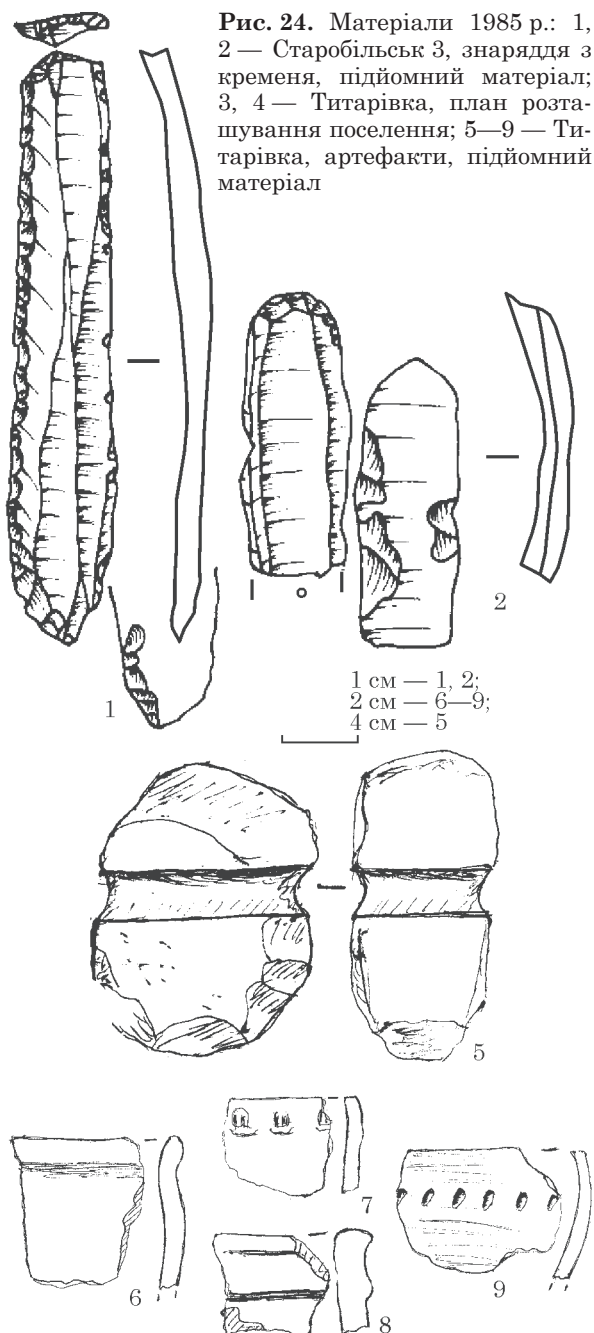
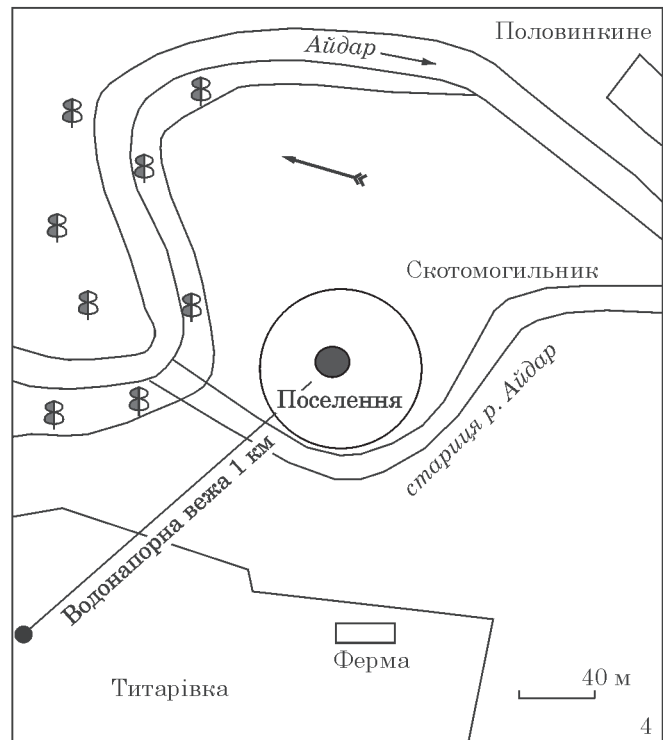


Рис. 24. Матеріали 1985 р.: 1, 2 — Старобільськ 3, знаряддя з кременя, підйомний матеріал; 3, 4 — Титарівка, план розташування поселення; 5—9 — Титарівка, артефакти, підйомний матеріал



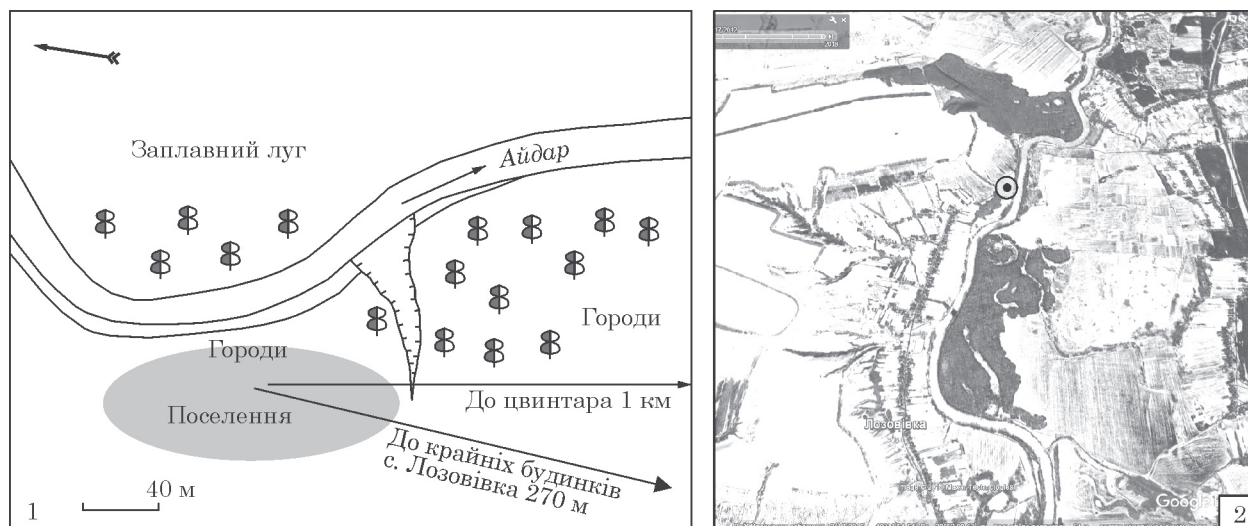


Рис. 25. Лозівка 1985 р., план розташування поселення



але також проведено й шурфування. Закладено 6 шурфів і лише у 3—5 шурфах виявлено фрагменти ліпного посуду середньостогівської культури (за Телегин, Нужный, Чабай 1986). Знаряддя з кременя представлені тронкованою пластиною з паралельною напівстрімкою дорсальною ретушшю по краю та фрагментарною напівстрімкою ретушшю з базальної частини виробу (рис. 24: 1) та кінцевою опуклолезовою скребачкою на пластині з інвазивною ретушшю з вентральної сторони (рис. 24: 2).

Титарівка. У цьому населеному пункті виявлено декілька місцезнаходжень, з яких лише одне вдалося локалізувати. Зібрані на поверхні артефакти втрачено під час перевезення з фондів на території Видубичського монастиря до тимчасових сховищ на вул. Метрологічній.

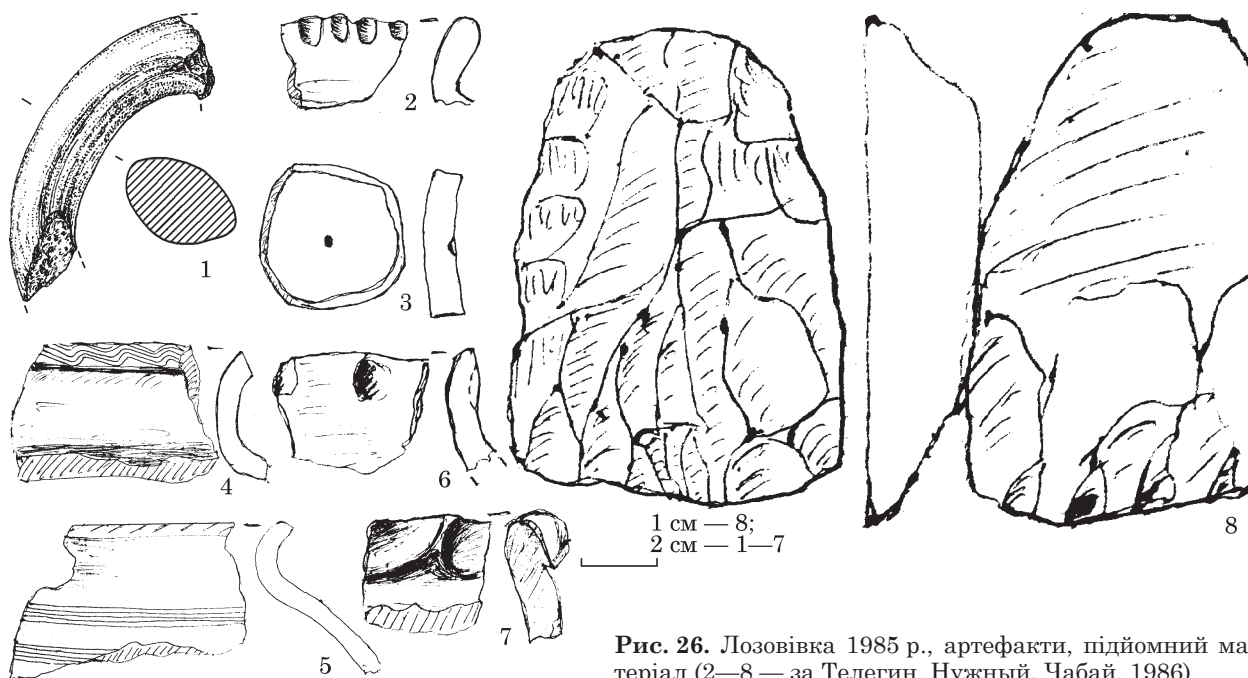


Рис. 26. Лозівка 1985 р., артефакти, підйомний матеріал (2—8 — за Телегин, Нужный, Чабай, 1986)

Поселення Титарівка. Поселення знаходиться на першій надзаплавній терасі правого берега р. Айдар, в 1 км на схід від вул. Комарова. В місці розташування пам'ятки р. Айдар робить різкий вигин у східному напрямку, в результаті чого між корінним берегом, який підвищується на висоту до 50 м та руслом ріки утворилася широка надзаплавна тераса завширшки до 1,5 км (рис. 24: 3, 4). Площа поширення матеріалів становить 200 × 150 м. Зібрано велику кількість фрагментів ліпного посуду зрубної культури пізньої бронзи (рис. 24: 6—9), знаряддя з піщаника з перехватом в середній частині (рис. 24: 5), а також нуклеус з піщаника та велику кількість пластин і відщепів, які, на думку В. П. Чабая, відносяться «к ранньому етапу позднего палеоліта». Не виключено, що палеолітичні матеріали походили з відвалів скотомогильника, який мав глибину до 7 м.

Місцезнаходження в південній частині с. Титарівка. На городі гр. М. М. Теличко (будинок 60; вулицю не вказано) зібрано 23 фрагменти стінок неорнаментованого посуду епохи пізньої бронзи. Площа поширення матеріалів становить 20 × 30 м.

Лозовівка. Багатошарове поселення розташовується на першій надзаплавній терасі правого берега р. Айдар, в північній частині с. Лозовівка (рис. 25). Велику кількість знахідок виявлено в межах приватних ділянок гр. Ф. А. Сало, С. Ф. Сало та Л. І. Воротинцевої. Площа поширення матеріалів становить 60 × 120 м. Основну частину зібраного матеріалу становлять фрагменти керамічного посуду салтово-маяцької культури (рис. 26: 2—7), з яких зберіглася лише середня частина ручки сіроглиняної посудини (рис. 26: 1). Окрім посуду епохи середньовіччя, знайдено також кременевий біфас епохи енеоліту (?) (рис. 26: 8) і фрагмент стінки ліпної посудини катакомбної культури епохи бронзи, орнаментованої косими та горизонтальними відбитками шнурового штамп.

Висновки. Представлені матеріали, які раніше вважалися втраченими, дозволяють скласти уяву про кількість та щільність археологічних об'єктів в долині р. Айдар на ділянці від с. Лиман до с. Лозовівка. В хронологічному плані найдавнішими слід вважати знахідки кременевих виробів з поселення Титарівка (пізній палеоліт). Стоянки цього часу ніколи не досліджувалися в долині р. Айдар. Найпізніші матеріали виявлені у північній частині с. Лозовівка. Вони відносяться до салтово-маяцької культури епохи середньовіччя. Подібне різноманіття та кількість археологічних пам'яток (в зазначених межах існує ще більше 10 поселень та стоянок) змушує нас по новому оцінювати потенціал долини р. Айдар у контексті майбутніх досліджень та складання археологічної мапи, а введення у обіг нових матеріалів дозволить застосовувати їх у історико-археологічних реконструкціях процесу заселення Луганщини.

ЛІТЕРАТУРА

Горелик, А. Ф. 1987. Новые мезолитические памятники с яниславицкими вкладышевскими компонентами на Среднем Донце. *Советская археология*, 3, с. 146-160.

Горелик, А. Ф. 2006. Нижний слой Подгоровского поселения на р. Айдар. *Материали та дослідження з археології Східної України*, 5, с. 15-24.

Гурин, Ю. Г. 1998. Памятники раннего энеолита бассейна Северского Донца. Луганск: Осирис.

Красильников, К. И., Гурин, Ю. Г. 1984. Отчет за 1984 г. о проведении работ на стоянке у села Подгоровка Старобельского района Ворошиловградской области. НА ІА НАН України, ф. 64, 1984/188.

Локтюшев, С. А. 1939. Отчет об археологических раскопках в окрестностях г. Старобельска от 26.X—3.XI.39 г. НА ІА НАН України, ф. 12, спр. 72, арк. 1-28.

Манько, В. А., Телиженко, С. А. Об острях яниславицкого типа в комплексах донецкой культуры. *Древности Северского Донца*, 3, с. 13-23.

Манько, В. О. 2006. *Неоліт Південно-Східної України*. Кам'яна доба України, 9. Київ: Шлях.

Телегин, Д. Я., Нужный, Д. Ю., Чабай, В. П. Отчет о раскопках у х. Романков и разведках на р. Айдаре и Днепровском Надпорожье. НА ІА НАН України, ф. 64, 1985/15.

Телегин, Д. Я., Титова, Е. Н. 1998. *Поселения днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита*. Киев: Наукова думка.

REFERENCES

Gorelik, A. F. 1987. Novye mezoliticheskie pamiatniki s ianislavitskimi vkladeshyivimi komponentami na Srednem Dontse. *Sovetskaiia arkhologiiia*, 3, s. 146-160.

Gorelik, A. F. 2006. Nizhnii sloi Podgorovskogo poseleniia na r. Aidar. *Materialy ta doslidzhenia z arheolohii Shidnoi Ukrainy*, 5, s. 15-24.

Gurin, Iu. G. 1998. *Pamiatniki rannego eneolita basseina Severskogo Dontsa*. Lugansk: Osiris.

Krasilnikov, K. I., Gubin, Iu. G. 1984. *Otchet za 1984 g. o provedenii rabot na stoianke u sela Podgorovka Starobelskogo raiona Voroshilovgradskoi oblasti*. NA ІА НАN Ukrainy, f. 64, 1984/188.

Loktiushev, S. A. 1939. *Otchet ob arkhelogicheskikh raskopkakh v okrestnostiakh g. Starobelska ot 26.X—3.XI.39 g.* NA ІА НАN Ukrainy, f. 12, spr. 72, ark. 1-28.

Manko, V. A., Telizhenko, S. A. *Obostriahkianislavitskogo tipa v kompleksakh donetskoi kultury. Drevnosti Severskogo Dontsa*, 3, s. 13-23.

Manko, V. O. 2006. *Neolit Pivdenno-Shidnoi Ukrainy*. Kamiana doba Ukrainy, 9. Kyiv: Shliakh.

Telegin, D. Ia., Nuzhnyi, D. Iu., Chabai, V. P. *Otchet o raskopkakh u kh. Romankov i razvedkakh na r. Aidare i Dneprovskom Nadporozhe*. NA ІА НАN Ukrainy, f. 64, 1985/15.

Telegin, D. Ia., Titova, E. N. 1998. *Poseleniia dnepro-donetskoi etnokulturnoi obshchnosti epokhi neolita*. Kiev: Naukova dumka.

S. A. Telizhenko

MATERIALS FROM RESEARCH OF O. G. SHAPOSHNIKOVA AND D. YA. TELEGIN IN THE STAROBILSK DISTRICT, LUHANSK REGION

In 2016 during the inventory and transportation of the archaeological finds from temporary archaeological storage at Pheophania to the present-day storage

facility of the Institute of Archaeology, the materials of the excavations of the expeditions of 1980 and 1985 were selected and processed. The excavations and surveys were conducted by expeditions under the lead of O. G. Shaposhnikova and D. Ya. Telehin on the territory of the Starobilsk district of the Luhansk region. The surveys in 1980 were conducted at only two locations located close to each other — the settlements of Aidar-Bila and Pidhorivka.

Aydar-Bila. Because the location plan is missing (it is also missing from the 1986 report), it was not possible to locate the settlement on the map. However, it can be assumed that the multilayered settlement of Aydar-Bila is located in the eastern part of the village Pidhorivka of the Starobilsk district of the Lugansk region, on the low floodplain terrace of the right bank of the river Bila (the right tributary of the Aydar river). At the location of the settlement, the width of the valley of both rivers is 2.23 km. In 1986, additional research was conducted and the site was named Hyrlo Biloyi. In fact, this name is more common and widely used in the scientific literature. The settlement is multilayered, as indicated by the code on the finds. The largest number of finds is associated with layer 4. Given the vertical distribution of the finds, it can be assumed that there are at least three episodes of occupation in the history of the settlement, two of which, given the peculiarities of the finds, occurred in the Neolithic Period and one in the Late Bronze Age.

Pidhorivka. The multilayered settlement of Pidhorivka is located on the off-shore terrace of the right bank of the Aydar River, at the point where the coast recedes to the west, thus forming a sufficiently wide floodplain, on which the depressions of the old-aged lakes are noticeable. In total, about 10 different settlements were found within the specified floodplain, 5 of which are known from the research of S. O. Loktushiev in 1939. In 1963, the Pidhorivka settlement was investigated by V. M. Gladilin, however, no report or publication on the results of the research appeared, as correctly pointed out by Y. G. Gurin in 1998. It is only known that the expedition V. M. Gladilin cleaned up the coastline of the Aydar River, where the Neolithic materials were discovered. Some findings revealed by the expedition led by V. M. Gladilin appear in the monograph V. M. Danilenko as an example of the material culture of the Azov culture he identified. In 1980, the expedition of the Academy of Sciences of the USSR under the direction of O. G. Shaposhnikova laid out an excavation area on the Pidhorivka settlement. The results of these studies are unknown (missing report, field documentation, and findings). In the same year an expedition led by D. Y. Telegin excavated a trench with a total area of 5 m². Later (in 1984), the site was explored by an expedition under the general guidance of K. I. Krasilnikov and Y. G. Gurin.

The total number of findings revealed as a result of the research by O. G. Shaposhnikova reached 295 units. The material analysis demonstrates the settlement is multi-layered. The upper horizons with the Middle and Late Bronze Age materials being the latest. In the conditional horizon of 0.8/0.9 m, a rather informative fragment of the Late Copper Age vessel was found, and at the same time, it is accompanied by a flint complex, which has the appearance of the Early Copper Age or Neolithic. The artifacts found in the conditional horizons of 0.9/1.0—1.1/1.2 m appear to be relatively «pure» in that the cultural and chronological terms clearly de-

fine their affiliation with the Early Neolithic Period and allow them to be associated with the Lower Don culture/Nizhnedonska culture of the Mariupol Cultural and Historical Area. At the same time, the presence of earlier artifacts, such as a conical single-platform core and multiple-truncated burin, makes one more cautious to interpret the complexes. Both the core and the burin look more logical in the flint complexes of the lower horizons of the site. In this sense, it is important to pay attention to the description of the stratigraphic section of the excavation area 2 of the settlement Pidhorivka, presented by Y. G. Gurin in a monograph about the Early Copper age sites of the Siversky Donets Basin. It states that, at a depth of 1.7/2.0 m and below, the layer of floodplain alluvium contains «Mesolithic materials». Y. G. Gurin did not publish the materials themselves that he claimed were from the Mesolithic era. In 2006, O. F. Gorelik issued a publication dedicated to the interpretation of the materials of the lower layer of Pidhorivka. In this work, he linked the affiliation of the flint complex with the early stage of Donetsk culture, and considered the site one of the centers of the Mesolithic industries with the yanishlavitsa type of projectile points. This conclusion is based on the similarity of the materials of the lower layer of Pidhorivka with the flint complex of the site Shevchenko hamlet, one of the features of which is the presence of a yanislavitsa type of projectile point. In 1999, the materials of the site Zelena Hornitsa 5 were published, which is located on the second floodplain terrace of the lake on the left bank of the Siversky Donets River. In the material culture of this site, even if there are multiple elements, they in no way affect the overall situation. The complex of projectile points of the site consists of trapezes, a yanislavitsa type, points with truncated edges, and so on. The presence of the collapse of the stucco vessel along with these flint products, gave rise to criticism of the idea of O. F. Gorelik about the Mesolithic character of complexes with a yanislavitsa type of projectile points. Later V. O. Manko, in a more detailed form, questioned the theory of O. F. Gorelik. To the present day we can state that there has been some stagnation in this issue.

The surveys in 1985 were conducted at the valley of Aidar river from v. Lyman to v. Losovivka. In this area, sites lots have been found, which in chronological terms date back to the Paleolithic—Medieval times. For this reason, we believe that the introduction into scientific circulation of even a small amount of archaeological materials, allows the creation of a more complete picture of the processes that took place in the basin of the middle stream of the Siversky Donets River during the Neolithic—Copper Age.

Keywords: O.G. Shaposhnikova, D. Ya. Telehin, settlements, riv. Aidar, riv. Bila, Neolithic, Bronze Age, Medieval time

Одержано 15.04.2020

ТЕЛИЖЕНКО Сергій Анатолійович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

TELIZHENKO Serhii A., PhD, Principal investigator, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalinhrada Ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-1677-4900, e-mail: telizharh@hotmail.com.